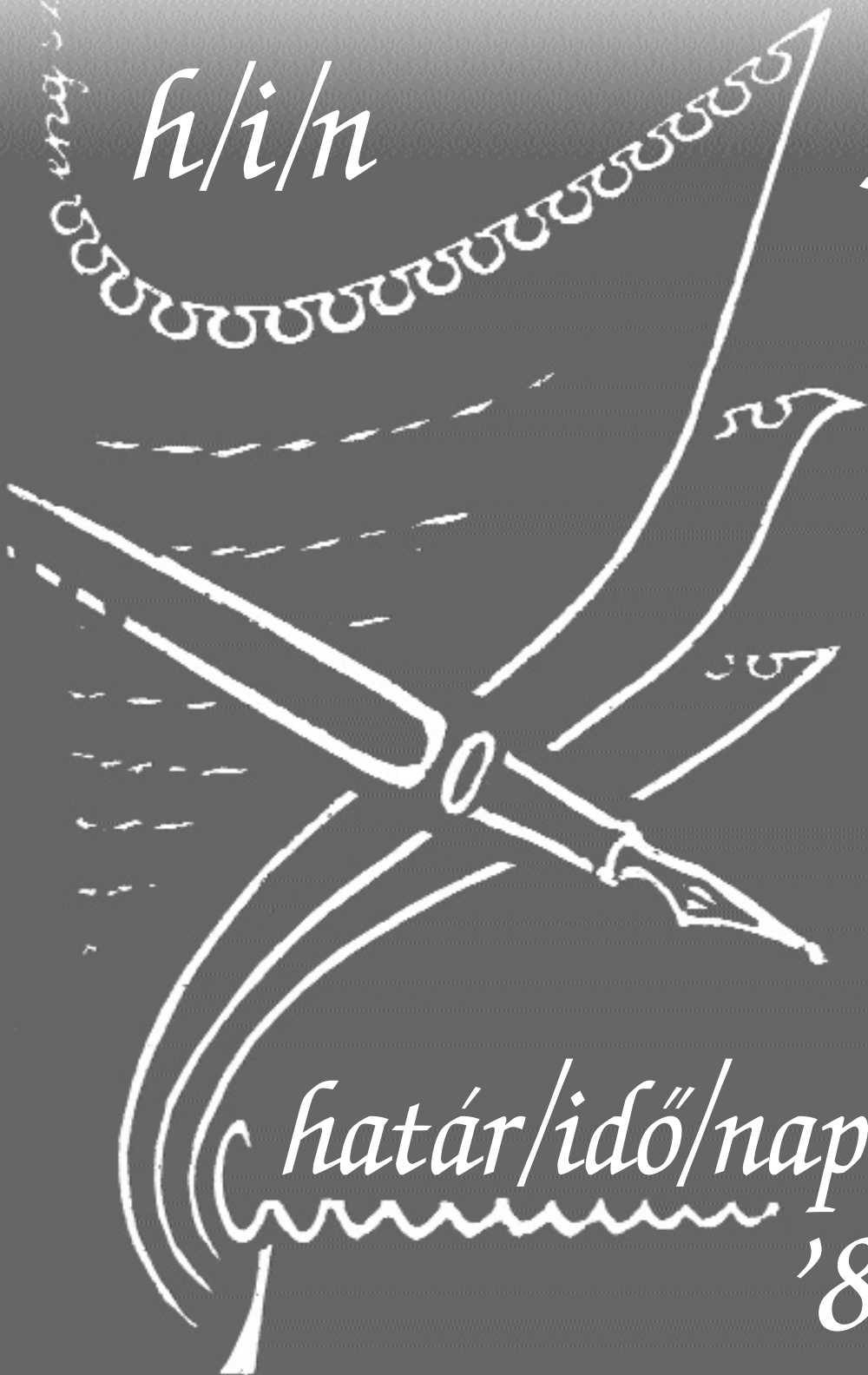

h/i/n

9

határ/idő/napló

'89

Határ / idő / napló...

Levél az ENSZ Emberi Jogok Bizottságához

Vámmentett útijegyzet

Tranzit Magyarországról – Magyarországra

Itthon vagy otthon?

Hármas tükörben (Kolozsvár, Budapest, Stockholm)

Kiemelés tőlünk

Engel Károly: Az első bukaresti magyar nyelvű lap

A párizsi békeszerződés és a kisebbségek

Gosztonyi Péter: Beszélgetés Mihály román királlyal

Pro memoria

Beszélgetés Cseh Gusztávval (Új Élet 1981. 9. sz.)

Jövevényiszavak

Álom, repülőtér nélkül

Horváth Alpár négy verse

Más

„Törvényeink a különleges értékű bélyegekről”

G. Vitanidis: Filmművészetünk legtermékenyebb évei

Megénekelünk, Titánia! (filmkritika)

De mi lesz a könyvekkel?

Ajánló bibliográfia az erdélyi tárgyú magyarországi könyvekről – 1988. II. félév

Az illusztrációk jegyzéke

Román és angol nyelvű összefoglaló

Határ / idő / napló...

Milyen címet adtunk – és mennyi gyötrődés után – ennek a rendszertelenül megjelenő kis újságnak, éppen most két éve?

A *határ* jelentette a román-magyar határt, az elválasztó fikciót, és kevés változással ugyanazt jelenti ma is. A *határ* a kettéosztottság skizofrén jelképeként, az egyik oldalról nézve a magyarországi utazók nehézségeit jelentette, a másikról viszont a romániai magyarság sorompóját az anyaország felé. A *határ* most is mindez – és még valami. A szökések, menekülések színtere, s az ezzel kapcsolatos történetek, legendák forráshe-lye. Kiderült, hogy nem áttörhetetlen már ez a *határ*. De az is kiderült, hogy az átjutás-hoz olyan elszántság, elkeseredettség, merészség és a jó Isten tudja még mi kell, amit azóta sem sikerült megértenünk. Ennek megfelelően azokat, akik így szöktek át, nem fogadtuk úgy, mint a végsőkig elszánt, egy ilyen kísérletbe behajszolt embereket.

Az *idő* közben telt, lám ezt mutatja a határ fogalmának alakulása is. Senki sem tud-ja pontosan, hányan és hogyan jutottak át ide – és innen tovább –, kiket és miért küldtek vissza. Nincs ötlet, gondolat, koncepció, amely a megoldáshoz közelebb vitt volna. Úgy tűnik: az *idő* nem nekünk dolgozik. Kényszerpályán mozgott a hivatalosságtól kezd-ve a félhivataloson át a földalatti nyilvánosságig mindenféle reakció. Nem számítottunk volna erre a helyzetre? Nem tudtuk, hogy előbb-utóbb így lesz? Ha viszont tudtuk, akkor miért nem használtuk ki az *időt*? Miért tudott az olyan szimbólum maradni, mint két évvel korábban? A nincs-*idő*, a mindenről elkésünk – lekésünk szimbóluma.

A *naplót* közben sokan, sokféleképpen elkezdték vezetni. Nincs napilap, folyóirat, amely ne foglalkozna – ahogy tud és amennyire ért hozzá – a romániai menekültekkel, a falurombolással. Erdély-szakértővé vált a rádió és televízió minden jeles munkatársa. A címkék igen használhatóak. Tartalmazzák mindazt, ami beléjük fér, de semmivel sem többet. Számptalan könyv is jelent meg Erdélyről. (A pletyka szerint volt aki két hét alatt írta meg...)

A jelképes *napló* – úgy tűnik – eredeti szándéktól eltérő jellegű feljegyzésekkel telik meg. Kinek a *naplója* ez? A magyarországi emberek kollektív lelkiismeretéé talán? Vagy a politikai manipuláció eszköze? Vagy jó üzlet? Jobb lett ettől valakinek, aki otthon maradt Romániában? Néha azt éreztük, senki sem ért ehhez a kérdéshez, vagy aki ért hozzá, nem foglalkozik vele. Miért? Vagy ha mégis – úgy szól, ahogy „kell”?

Azt gondoljuk, a *Határ/idő/napló* helyét és értelmét az biztosítja és bizonyítja, hogy bár már számtalan napló megtelt, ez a tény nem enyhített a gondokon, bajokon. A dol-gok nyilvánvalóbbakká váltak, mégis a megoldást mintha senki nem tekintené feladatá-nak. A *határ*, az *idő* és – reméljük – a *napló* adott. Lankadatlan tenniakarással, a törté-nések bőségétől magunkat mitsem zavartatva, tenni akarjuk a dolgunkat. Tudatában vagyunk annak, hogy ami két éve hír volt, ma már közhely – de azt is tudjuk, ami két éve baj volt, ma is az, vagy még nagyobb. A megoldáshoz, a kézzelfogható eredményekhez az elmélyült elméleti munka és következtetéseink állandó gyakorlati próbája vihet csak közelebb. Ehhez kívánunk minden jóakarátú *napló-vezetőnek* hitet, erőt és kellő éleslá-tást minden *időben* – a *határon* innen és túl!

1989. március

[Tódor Albert]

1989. elején az Erdélyi Szövetség kezdeményezésére akció indult annak érdekében, hogy az ENSZ Emberi Jogok Bizottsága az erdélyi kisebbségek kérdését vegye fel következő ülésének napirendjére. Számosan voltak olyanok, akik nem elégedtek meg az angol nyelvű formanyomtatvány elküldésével, hanem személyes hangú levelet küldtek Genfbe, az Emberi Jogok Bizottsága főtitkárhelyettesének. Alább ezekből közlünk egyet.

Levél az ENSZ Emberi Jogok Bizottságához

Tisztelt Martenson Úr!

Engedje meg, hogy felhívjam az Ön – és Önön keresztül az Emberi Jogok Bizottsága minden tagjának – figyelmét a Romániában érvényesülő emberellenes, ezen belül nemzetiségellenes politikai gyakorlatra, s ennek vetületeként a mindennapi életben tapasztalható nyílt és burkolt jogfosztásokra.

Egyben kérem, szíveskedjen vizsgálatot kezdeményezni az alapvető emberi jogok – ennek keretein belül a nemzetiségek kollektív és egyéni jogai – lábbal tiprása miatt, hogy a világ közvéleménye hiteles képet kapjon arról a politikai gyakorlatról, amely a homogén román nemzet eszméje jegyében nemcsak szellemileg, erkölcsileg, nemcsak a nemzetiségi identitástudat terén, hanem hovatovább fizikai értelemben is genocídiumnak nevezhető. A kisebbségellenes ideológia, politikai és társadalmi gyakorlat a több mint 2 milliós magyar nemzetiség és minden más – szász, ukrán, szerb stb. – népcsoport létét veszélyezteti.

Engedje meg, hogy a személyes tapasztalataimra hivatkozzam. 1988. őszétől három alkalommal utaztam Magyarországról Romániába, hogy barátoknak, ismerősöknek elemi élelmiszercikket – például kenyeret, vajot, cukrot, gyerekeknek csokoládét, tejport –, gyógyszereket és gyógyászati eszközöket – például injekciós tűket és fecskendőket, sebészeti cernát – vigyek, hogy egy-két hétre, vagy csak néhány napra legalább pár ember számára a fizikai lét elviselhetőbbé váljon.

De – a román népet is sújtó – fizikai nélkülözésnél jóval súlyosabb a nemzetiségek jogfosztottsága. Tagadják azt a jogukat, hogy a szülőföldjükön, a falvaikban, a maguk által felépített házaikban lakjanak, a közösségi tradícióik szerint élhessenek, művelődhessenek, hogy a magyarok a magyar, a szászok a német, a szerbek a szerb szót adhassák át gyermekeiknek. Nap nap után megalázza, a kiszolgáltatottság hálójába köti, a reménytelenség kútjába taszítja őket a szellemi és erkölcsi semmibevétel. Sorsuk révén a nemzetiség halálának képe vetül eléjük. Mert – ahogy egy székely asszony mondta – „mi, öregek, a magunk sorsát elviselnénk már, ha ezt mérte ránk az Úr, de mit mondjak az unokámnak, ha azt kérdezi, mért nem szabad a tanító néninek magyarul „Jó reggelt!” köszönni.

S mi, akik megyünk Erdélybe azért is, hogy biztató szót, reményt adó híreket vigyünk – néha egy-egy könyvet, újságot is belopunk –, mit mondjunk annak az asszonynak, aki a magyar autóban azt mondja: „Itt most nem félek, itt beszélhetek... Fázunk, éhezünk, a gyermekeinktől elveszik a magyar nyelvet, de ha itt pénz van, anyát, apát vehetsz magadnak”. S hogyan adjunk reményszavakat annak a bolti eladónak, aki meglátván a kezünkben egy magyar nyelvű könyvet, azt mondja:

– Minek az a könyv? Nem igaz, amit a könyvek írnak.

– Miből gondolja?

– Nem úgy élünk, ahogy a könyvek írják. Mi nem is élünk már...
 – Bántják?
 – Bántanak?!... Tíz éve dolgozom itt, románok között, de ilyen nehéz még sose volt, mint ebben az évben. Nem mondják, hogy „magyar kurva” vagyok, mert ezt is mondják nekünk úton-útfélen, csak velem cipeltetnek minden terhet, s ha megszakadok se segítenek, csak elfordulnak”.

S gyógyszerert adok neki, leveskockát és csokoládét, mert beteg, lázas, a helyiségben télikabátban is reszket, s az orvos gyógyszerert se adott neki, s dolgozni küldte.

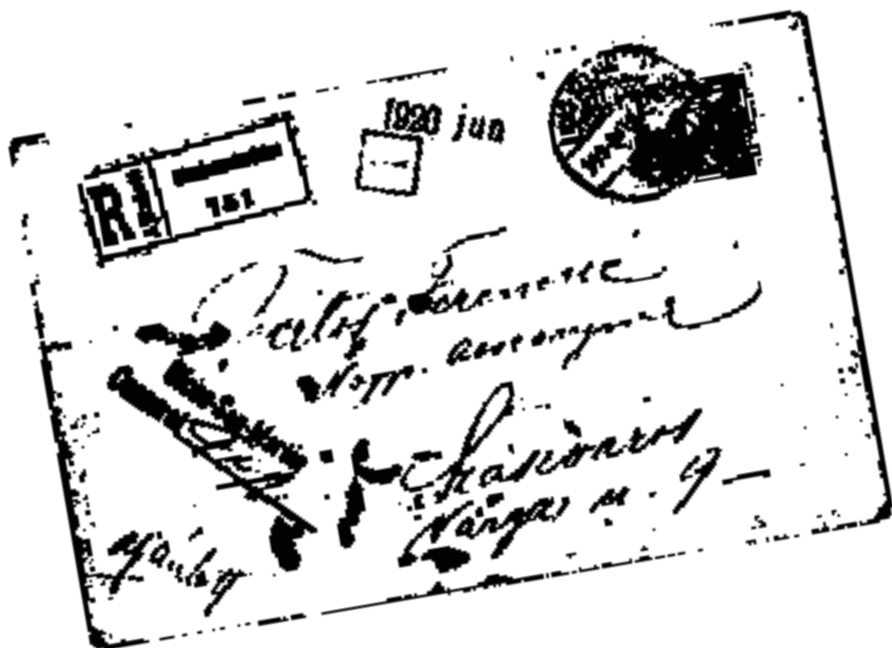
Nem folytatom, nem lopom az Ön idejét, Martenson Úr, további történetek felidézésével, mert nem tudnék kifogni a szóból.

Mit tehetünk mi, egyéneként?! Bizonyíthatjuk, hogy az emberi kapcsolatok dacolnak a diktatúra minden embertelen tilalmával, esztelen törekvésével! De amit itt tenni kell, azt népek, nemzetek tehetik csupán! Csak a nemzetközi összefogás, a kollektív tiltakozás foghatja le a jogtörők kezét! Csakis nemzetközi összefogás segíthet abban, hogy a párt- és állami vezetők által megtévesztett, hamis ideológia foglyává tett román nemzet is föltápaszkodjon, s ne a vad nacionalizmusban, hanem a demokráciában, az emberi jogok – minden nemzet, nemzetiség s egyén jogai – elismerésében, érvényesítésében találja meg önbecsülése forrását, a nemzeti emelkedése útját. Mert végső soron román, magyar, szász, ukrán, szerb, cigány – minden nép és népcsoport egy eszelős ideológia, emberellenes politika áldozata. Az emberhez méltó életet akarjuk bármely nemzet, nemzetiség minden tagja számára.

Kérem Önt, segítsen! Segítsenek!

Budapest, 1989. január 18.

[Danyi Gábor]

Vámmentett útijegyzet

Tranzit Magyarországról Magyarországra

...egy, kettő, három, négy...

Kilenc óra előtt érünk a határhoz. A sötétben lendületesen előzünk le egy kivilágítatlan autót, amikor észrevesszük, hogy itt a sor vége. Beállunk mögé, a hosszú úttól fáradtan kászálódunk ki a levegőre, te jó Isten, mennyien várnak.

Pedig át kell jutnunk, illúzióperceket viszünk, megpróbáljuk ezekkel pótolni az elmentek hiány-éveit.

...öt, hat, hét, nyolc...

„Emlékszel, egyszer Feketetőra jöttünk, akkor volt ilyen. Tudod, amikor a részeg milicista ráfogta Barótira a pisztolyát, mert nem kellett neki száz lei ellenében az elvett útlevele. A gyerekek döbbenet nézték a jelenetet, Anna torkából lassan kapaszkodtak elő a szavak: Add oda neki a pénzt!

Az éjszaka egy pillanatra megrepedt, ránk telepedett a félelem hideg harmata. Ezt azóta is a pisztolyos utazásként emlegetjük. Szóval akkor álltunk hat órát a határon. Ezért a jelenetért.”

...kilenc, tíz, tizenegy...

A sor legelején toporgó, ideges emberek – idősek, fiatalok. Mióta vannak itt? Este hat óta nem mozdult a sor semmit. Többen a magyar határőrt szorongatják, beszéljen a parancsnokkal, szóljon át a románokhoz. Na, és akkor mi van? Most előrébb kúszik a kígyó: tizenkét boldog autós behajt a betonasztalok közé. A lámpákat lekapcsolják, ők ott folytatják a várakozást.

...huszonhét, huszonnyolc, huszonkilenc...

Szemből egy kocsi közeleg, az érdeklődők megrohanják. Odaátról jött? Frászt, visszafordítottak, meg se néztek, sok a csomag, mondták. Csúnyán káromkodik, noha szelíd embernek látszik egyébként. Kivárjuk a következő eresztést. Fél- vagy háromnegyed óra múlva megy be az újabb tucat.

...negyvenkettő, negyvenhárom, negyvennégy...

Indulunk visszafelé. Az autók sötétben, némán állnak. Az ablakokon jégvirágok. Időnként kiszáll valaki, gyorsan becsapja az ajtót, némi élelmet vételez a csomagtartóból. A nyílásokban aludni próbáló leánykákat, dühös pillantásokat kapunk el: bejön a hideg. A mostanában elszaporodó önjelölt Erdély-szakértőket képzelem a szélvédők mögé, itt vannak-e, s ha valóban itt lennének, megértenének-e bármit is...

...hatvannyolc, hatvankilenc, hetven...

A sorbanállás mint életforma. Közös családi életek, alkalmi társulások, barátok, szeretők zsúfolódnak a kis üvegkalitkákban a csomagok között, egyik zsebükből a másikba teszik az átviendő leveleket, megtapogatják a tiltott kávéscsomagokat – Mózi bácsi talán ezzel intéz valamit – előkerülnek a viccek, 56-os történetek, 65-ben Nagyváradon...

...kilencvenkilenc, száz, százegy...

Az egyik kocsiból Dezső ugrik ki, egy pillanatra meglepődünk, de nevetős arca felerít. Még csak két és fél órája vagyunk itt, legyint, majd fázósan bevágódik a hátsó ülésre, lehelete még ott kavarog a mienkkel. Néha váratlanul kiszakad egy autó, s dühösen elindul hátra: Gyulára, Budapestre?

...százhusz, százhuszonegy, százhuszonkettő...

Százhuszonhárom. Százhuszonharmadikak vagyunk a sorban. Akkor már számoljuk végig. Szép, kerek szám: százötven. Mi lenne, ha mindenki visszafordulna? Mi lenne, ha mindenki elkezdene dudálni? Az osztrákok egyszer... Csönd van. Távollabb kis tüzek mellett didergő árnyékok melegednek. Az indulások longitudinális hullámokként terjednek végig a kocsisoron. Lámpa, indítás, megállás. Mennyi az idő, fél kettő, mindjárt ott leszünk. Mondtam, hogy induljunk hajnalban, Szabolcsékat nem láttad, ők is délutántól várhatók. – A vámvizsgálat negyedórát tart, nincs semmi különös, a könyveket sem firtatják. Reggel öt után rutinosan gördülünk át a sorompó alatt, intünk a román katonának, aki hosszan bámul utánunk. „Merre, meddig mentek? Harcra? Háborúba? Hírvirágot szedni gyöngyös koszorúba?”

*

Feketetón benézünk az öreg Ionhoz, nincs otthon, a feleségével ülünk le egy szuszszanársra. A forró csikókályha közelébe húzódunk, a nyelvünk lassan megered, Béla a tolmácsunk. Emlékek idéződnek fel, újra szagoljuk a szénapadlás illatát, halljuk a vásár távoli zsongását, emlegetjük a többieket. A magyar időben Zoli nagyapja itt volt körjegyző, a néni gondolkodik: „Notar Marosvásári? Kicsi leány akkor, nem emlékez...” Húzzunk egy veder vizet a kútból, kidobjuk az úszkáló jégdarabokat, leöblítjük a karcos pálinka ízét. Búcsúzkodunk. Érdekes, hogy a románok azt mondják: „megyünk la Feketető”. A magyarok pedig: „megyünk Negreni-ba”. Zoli elmeséli, hogy apja, aki Nagykárolyban született, amikor „éljen...” kezdetű dicsőítő táblát látott az út mellett, mindig felkiáltott: „Pină miine dimineată, holnap reggelig...” Hányszor kell még ezt elsóhajtani, elkiabálni?

A városban a szokott rohanás, beköszönések, csomagok leadása, elhadart információcsere. Mi van nálatok? Igaz, hogy Lacinak sikerült? – A hírek mindig fájoan jellemzőek, ismerősen fájók. Miért kell pont diszkót adni a szomszéd teremben, amikor magyar est van, miért kell idő előtt befejezni, mert aerobic-bemutató követi? Már csak adalék az elkésett levél, hogy jobb lenne, ha elmaradna az est, mert, mert... Mária kislánya hároméves lehetett, amikor felfigyelt kistestvére gügyögésére, „semmit sem értek, biztos román lesz, ha megnő”. Mosolygunk. A mellénk szegődő kóbor kutyának is, ha visszafelé borzolja a szőrét, az állatkert madarait pálcával ríogatjuk, s a félve elhúzódo zergéket

vidám ugrándozásra ösztökéljük – nem várhatunk tőlük megértést. Köztünk a rács. A Városban pedig emberek laknak. A Városban emberek éltek.

Lassan egy napja úton vagyunk. Parajd után a kivágott hársfák csonkjait felverte a bozót, a délceg óriások helyén nevetséges kócoság. A lebontott városi házak elkobzott kertjeiben épülő blok égnek meredő vasszalai már kifésültebbek. Gyanakvó tekintetek, mikor fényképezem. Átellenben kiütt ablakú, földem nélküli épület. Korlátját vesztett erkélye görcsösen kapaszkodik a kapu párkányához, öntött díszei holnapra már a földet egyengetik. Udvarhely, Kossuth utca. Odorhei, Bulevardul 1 Mai.

Kis faluban ébredünk reggel. Az ablakon keresztül látni a behavazott hegyeket, a látványt deres ágak bontják meg fekete vonalaikkal. Értelmünkbe lassan beszivárog a felismerés, hogy hol is vagyunk. A disznóölésre éppen megérkeztünk. Baráti arcok, rég hallott kérdések, meleg szavak. A megszárt állat vére megfesti a fehér havat. Sírása egyre halkul, ne búsulj, mondja egy böllér, na, ne búsulj, veled van az Isten...

Az összemosódó utazás élménye megfeküdte az agyunkat: már csak az események szilánkjait érzékeljük. Udvar, perzseltség, mozdulatok, Zoli szemüvege. Mikor lesz vége az „Aranykornak”? – kérdezi Béla apja. Amikor meghal az ékszerész! Koccintunk.

Kívánhatjuk-e embertársaink pusztulását? Embertársunk pusztulását kívánjuk-e? Az emberek reménykednek, állítólag adnak útlevelet, állítólag nyugatra könnyebben, állítólag kétszáz dollárt kell letenni, állítólag kiengedik a gyerekeket.

Variációk hangzanak el, mintha spekulatív úton a dolgok végére lehetne jutni, a döntések következtelenségeit megérteni. Rövid idő alatt a kevészavúak is megnyílnak, minél többet akarnak mondani, hiszen abból a városból jöttünk, ahonnan a Kossuth adó sugároz. Utoljára Gyula bácsi zárómondatát halljuk: Béla, csináljatok már valamit!

*

„Fordulj kedves lovam napszentület felé, úgyse jövünk többet soha visszafelé...” – dúdolgatjuk másnap az autóban. Nem merjük Zolinak megmondani, hogy ismét sor lesz a határon, sietne, mert a családját még vidékre kell fuvaroznia. A városok, falvak most fordított sorrendben szaladnak el mellettünk. Útravalónak „disznókóccséget” csomagoltunk, a napi többszöri ebédet oroszhegyi pálinkával lazítjuk. Béla fellapozza nagyapja emlékezeit, amelyet évek óta egy kopott füzetbe körmölget: „1923. augusztus 1. Elmentem Bukarestbe de nem tudtam románul, nem sikerült ot elhelyezkedni, vissza jöttem Brasóba, elszegődtem egy mészárosához, hónapig voltam otan, mert nagyon sok nehéz munka volt. És kaptam más helyet, porondon egy péknél, de jött a Tavasz, és írta anyám jőjek haza mert Jozsef elment katonának, és jöt a nyári mezei munka...” Szerinted elveszik a határon?

Számolgatunk, mikor érünk haza, ha átérünk, iszunk egy kávét. A beszélgetés feledtető mánora és a pálinka okozta kábulat összeér, az elviselés határmezsgyéin botladozunk, ugyanúgy, mint az otthonukban maradók.

A határ előtti utolsó falu Bors. A fogcsikorgatva kibírt több száz kilométernyi autókázás végén a hihetetlen abszurditás: a sor vége a faluban van, sportból megszámláljuk, kettőszázhetvenedikiek vagyunk. Mielőtt akarattunk elernyedne, elindulunk Gyula felé, útközben majd gondolkodhatunk. Ha szerencsénk lesz, addig kitar a benzin, nem zár be a határ, kisebb sort találunk, nem küldenek vissza. Holnap reggelig haza kell érjünk, holnap reggelig haza kell érjünk, holnap reggelig... Béla ezen a vidéken tanított néhány évig, hogy el ne aludjunk, a falvakról beszél. Nojorid, ezt nem tudom magyarul, Ghepiu,

ez Gyepű, de hallottam már Gyapjúnak is, Inand, Salonta, ezeket tudjátok ti is, Avram Iancu telepítette helység. Zerind, Zaránd, Chisineu Cris, Kisjenő, jól eltorzították, Vársand, mindjárt odaérünk... A határnál dühös közömbösség vesz rajtunk erőt, erőtlennül tiltakozunk csak, amikor a vámos „anyuka” gyors mozdulattal kiüríti belső zsebeink tartalmát, a gondosan összehajtogatott papírszeletek átvándorolnak hozzá, szegény Réka, megint nem kap levelet, remélem, cím nem volt rajta.

Aztán már nem törődnek velünk, hiszen a határmenti kereskedelemre specializálódtak. Mehetünk.

A magyar oldalon dacosan két éjszakát írtunk fel a statisztikai lapra: az elsőt a határon töltöttük. Még látjuk, amint a lengyelekkel behordatják a kocsit teljes tartalmát a vámhivatalba. Itthon vagyunk. Az első benzinkútig végig üvöltünk: „Ott, ahol a vén eperfa halkán sóhajt fel az éjszakába...” Kecskemét után már igen csendesen vagyunk, Zoli táncmuzsikus múltját idézi. Közben számolgatjuk a kilométereket. Először engem visznek haza. Az utcában csatornát fektetnek, a felszaggatott árok mellett éjszakázó munkagépet kikerüljük: PROGRESUL BRĂILA ROMÂNIA. Beesem az ajtón, na, milyen volt az út? Jó hangulatú, motyogom, jó hangulatú...

[Szücs György]

Itthon, vagy otthon?

Hármas tükörben

Előfordul, hogy a postás elolvassa a leveleket. A postás („hírvívó”) nem mindig örkényi vagy hrabali figura, ritkán adatik meg számára, hogy irodalmi hőssé váljon. A postás – közvetítő. Az írás gyanús, viszont az arc mögé rejtett szavak bántatlanul átjuthatnak az ellenőrző pontokon. A postás sok levelet visz, tartalmukra olykor emlékezik, belső kényszerből egy kor fogadatlan krónikása lehet.

Az itt következő levél személyes, mégis sokakhoz szól. A postás [Szücs György] úgy érezte, kevés, ha csak két ember olvassa. Ezért kereste fel a címzetteket, elbeszélgetett velük, kérdéseire más és másféle válaszokat kapott. Az így összeállt három szöveg rekonstrukció: a korábbi helyzet, a viszonylatok átrendeződésének utólagos rögzítése, három – valamikor egy szellemi közegebe tartozó – ember [Lőrincz József, Kolozsvár – Bretter Zoltán, Budapest – Török Ernő, Stockholm] megőrzött, átértelmezett kapcsolatának szinképe. Az eredmény talán több, mint három szöveg egyszerű egymáshoz illesztése. S talán maradandóbb is, mint három behavazott lábnyom.

1. [Lőrinc József:] *Levél (Kolozsvár)*

Megkaptam a képeslapodat, de mivel vártalak, nem írtam. Már nem várlak, tehát írok. A múlt héten már elkezdtem írni egy levelet, de a negyedik oldalon abbahagytam, a felét újra kell írnom. Mint tudod, F. megkért, hogy írjak valamit. Nekem amióta hazajöttem, egyre komolyabb gondokat okoz az, h. nem tudom: érdemes-e közölni egy olyan kultúrában, amelyről fogalmam sincs, h. micsoda. Mert ez a helyzet. (Ezzel párhuzamosan aggaszt, h. egy sincs, akivel megbeszéljem. Ezt, de mást is/sem. Hónapok óta nem beszélgettem senkivel. Rendesen. Ezzel is magyarázom, h. most már kezdek jó levélíróvá válni. Azt hiszem, a közlési vágyamat erre a pályára kell tolnom. Tehát: elhatároztam, rendesen fogunk levelezni. Havi egy levélcsörte. Punktum.)

Szóval, egyre ritkábban van alkalmam nemcsak komolyan beszélgetni, de még szót váltani is. Nem is beszélve a szavak megváltásáról. A legjobb beszélgetéseim a nektek írott levelek. Veszek egy üveg bort a vendéglőből (máshol nix), bezárom a kaput, felteszek valami zenét (most Bach csellószonáta-szóló), töltök, és elkezdem beleélni magam egy „kommunikációs helyzetbe”: táborozunk: ti, Háberék, Gézáék, Vermesék, D. Laciék, Szegedi Cs., az olasz barátunk, Zoltánék, és én. És talán még néhányan, akiket nem ismertek. Pl. Konrád, egy-két lengyel, *épkézláb* hollandok, osztrákok, horvátok, csehek. De ez már (még?) utópikus. Tre Fontanén vagyunk. Ragyogó idő! És a fahordáson, krumplihámozáson, gombászáson kívül semmi tenni-venni valónk. Intenzív beszélgetések egész nap. Csoportonként v. ahogy tetszik. Vagy fordítva. Időnként aranyérmosás a patakban. A beszélgetések, ahogy most művelik B.-ben. „Van egy kérdésem, drága X...” Válasz (egy megformáltságra is törekvő eszme-futtatás – mint látjátok, ettől még távol vagyok –). Aztán egy másik veszi át a szót. Stb. Ha éppen sokáig hallgatsz: „Care signore, mi a véleményed?” A végén összefoglalás: milyen problémából indultunk ki, útközben még mi vetődött fel, hogyan, hová jutottunk.

Reggel az összefoglalás elismétlése, a beszélgetés folytatása. (Nem fantáziálok, már volt részem ilyenben, és hála a feljebb ismertetett helyzetnek, egy darabig nem lesz.) Továbbá: a táborban iszunk, de mértékkel. A gyerekek szófogadóak. Mindenki tudja, h. mi a tenni-valója, mert már volt táborban legalább hatvannyolcszor. A nap süt. A patak csobog, nem csörgedezik, az istenit! A madarak dalolnak, nem összevissza csicseregnek. Aztán besötétedik (persze). Aztán még történnek dolgok, de aztán már nem. Mindenki be megy a sátorba aludni. Maradunk mi hárman a tűznél, már hálósákban. Esetleg Aldo is, már megtanult magyarul – főleg hallgatni. És ebben a pillanatban – amikor fáradtak vagyunk, és mégis pengve pengünk, az egymás orrfújáshangját is élvezzük, előkerült még egy üveg bor (amit most iszom), a cigarettának (csodák csodája!) megjön az íze, és minden ellenkezik a forradalmi öntudattal, vagyis (Uram bocsá!) szép – kezdődik a beszélgetés. Vagyis – a levélírás. Megérinthetek, hallok, hogy „Tényleg?” (B.) és „ez a három” (E.), illetve „tertium non datur” (én, a radikalizmus ridikulizmusa). Még tegyünk a tűzre? (Inkább, egyelőre, beljebb nyomjuk.)

Abban az országban, ahol vagytok, az Óperencián innen, könnyű – mint hallok – megélni. Meg-élni. Ennek kettős a jelentése. Az is, h. napról napra vegetálsz, épenegészségben fenntartod azt, ami csak egy eszköz, nem cél. De a megélés szerintem számomra egy sokkal tágabb fogalom, a Weber-féle „Lebenswelt” szubjektív oldala. (Ha kiderítitek, h. a kettő egy dialektikus ellentétpárt alkot – írjátok meg. Nem nekem, hanem a *Blöde Zeitschrift für Hineinfickerkunde* c. lapnak.) Egy adott pillanatban azt hittem, h. bedőltek annak, h. „jól éltek”. Megíjédtem, mert már hallottam, h. főleg felétek az emberek ezért élnek, h. az „jó” legyen. Ez pedig piszkosul összemosza a fenti két jelentést. Örvendek, h. ti nem. Örvendek h. a „korlátlan lehetőségek” nem váltak a lehetőségek eltüntetőivé. (Ez egy nagy hülyeség? Igen. (B.)) H. emiatt mégis eltűnt – v. nem is létezett? – a „legyen már valamink” és aztán „még” és „még” és „még” alternatívája. Lehet, h. a gyomorfekély arra való, h. emlékeztessen: nem a gyomrod a fontos! (Az anyám...! Köszönöm szépen.) Ha ezt így folytatom, annak is örvidenem kellene, ha napozás közben odafagnátok a naphoz. Végül is lehet, h. káröröm az én örömem. És már csak ilyen örömeiben lesz részem. Még jó, h. ez nem az én hibám, mert ha mégis igen, mehetek párttitkárnak. És ha mégis..., hát akkor is nagyon jó, mert önmagam maradtam. Hibákkal együtt, de maradtam – én. Mára elég a levélírásból. Holnap, valamilyen holnap, hozzászólok az elavult könyvekről hitt-vallott véleményedhez. Egyelőre egyfolytában ma van.

Holnap.

Mint látjátok, telik az idő. Tehát, az elavult könyvek. Meglep, mon cher, hogy miután éveken keresztül humán szellemi környezetben éltél (nem a munkahelyed és a diplomád által biztosított munkakörülményekre gondolok), amelyben érezhetted, h. vannak számomra (és remélem, hogy egy-két napi otlét után, ellenére, számodra is) olyan dolgok, amelyek nem avulnak el. Az udvaromon a fű nem avul el (esik az eső, az udvarom egy buja, észbontóan szép gízgaz). Platón nem avul el. Az ausztrál bennszülöttek számára nem probléma a japán gazdasági csoda. A kultúra nem gép, barátom. Nem avul el. Egy probléma újratermelheti magát „pînă-n pulă”. Habermas számára már nem probléma az, ami probléma volt Németországban kb. 1960-ig. Ma Németország nem az elmaradottságát, a periférikus helyzetet érzi, hanem a vezetői pozíciót. És ezt teoretizálják. Mivel olyan helyzetben vannak, terjesztik a problémafeltevéseiket. Gyakorlatilag olyan helyzetben vannak, h. simán univerzalizálhatják a kérdésfeltevéseiket.

Csakhogy mivel nem vagyok majom, igyekszem a magam helyzetét nem a „fogyasztói” társadalomban kidolgozott fogalmakkal tisztázni. És így lesz Marx időszerű, Habermas pedig egy nagyképű... Ez a téma vége.

A *circulus viciosus* nagyon nehézkesen döcög. Eddig két ülés volt. Semmi érdekes. Kezd erőszakolttá válni. Az emberek nem készülnek stb. Mivel, az előző évektől eltérően rendszeresen utána is olvasok, látom h. milyen katasztrofális volt eddig a színvonal. Mindegy. Még egy év, és vége az egésznek. Lóránd és Fikker beadták a papírokat. Beszélgetni, szót érteni már jóformán nem lehet senkivel. Emiatt legfeljebb arról írhatnék még, h. én mit dolgozom. De minek? Hideg van, meg vagyok hűlve.

2. Beszélgetés [Bretter Zoltán] (Budapest)

Sokat gondolkoztam azon, hogy miben különbözik egymástól ez a két régió, arra jöttem rá, hogy van itt egy dolog, ami az embert félrevezeti. Ez a nyelv azonossága: a magyar nyelvet beszéljük itt is, ott is. Arra utal, mintha lenne valamiféle közös pont, mintha a nyelv le tudná győzni a létező különbségeket, amelyek a világon bárhol másutt is léteznének. Amelyek az intézményi struktúrából, a hagyományokból, az életmód különbözőségéből tevődnek össze. Nagyon sokan beleesnek abba a tévedésbe, hogy a nyelv ezt legyőzheti. Azt hiszik, mintha egyfajta meghosszabbítása lenne egyik a másiknak. És akkor a vágyaim sem egyebek, mint meghosszabbításai az ottani létemnek. Azaz úgy képzelhető el, hogy mindaz amit ott elkezdtem és ami sikertelen volt, amit nem sikerült megcsinálnom, mindaz amibe belebuktam, mindaz amit szeretnék esetleg megcsinálni a jövőben, az itt teljesül. Nem pusztán arról van szó, hogy ez a vágyak országa lenne, hogy az ember valami extra dolgot képzel el: az ígéret földjét, de mégis hordozza az ígéret földje jelleget, éppen azáltal, hogy amit ott az ember elkezdett, amit ott az ember csinált, itt majd kiteljesedik. Azért mert van kapcsolat a kettő között. Ezért nem igazán ígéret földje, az valahogy radikálisabban különbözik attól a valóságtól, amelyben az ígéret földje mint kép megfogalmazódik. Ez nem különbözik olyan radikálisan, s ez a mediálós tényező, amely a határ nyilvánvalóságát elmosza: a nyelv. Mi történik ekkor? Az ember egyszerűen nem tudja feltalálni azt az életmódot, ami alapja lehetne az ő vágyainak, a vágyai teljesülésének. Megfosztódik attól a mindennapiságtól, ami alapján egyáltalában vágyai lehetnének. Egyfajta dezorientáltság, zavar keletkezik a dologban: az ember még azt sem tudja, hogy mire vágyjon. Én így éreztem a törést, ami bennem bekövetkezett, hogy már azt sem tudtam, mit akarhatok. Mi az a maximum, amit akarnom kellene.

Míg odaát mindenki meg tudja fogalmazni pontosan, hogy mire vágyik. A valóság kezelésének technikája az életmód megváltozásával kiesett. Például különféle szegényérzetek, alacsonyabbrendűségi érzetek fogják el az embert beszélgetés közben, nem ismered a másikat, nem tudod, hova akar kilyukadni, vagy nem bírod kezelni az itteni intézményeket, nem tudsz beléjük épülni, nem tudod, ezek hogy működnek, miért úgy működnek ahogy, nem tudod, hogy hány forintos bélyeget kell vásárolni – tehát az élettechnika mint a mindennapiság alapja...

Minden attól függ, hogy amikor az ember már technikailag kezeli a mindennapokat, akkor újra tudja-e fogalmazni a saját életét, saját életének a perspektíváit. Tud-e találni magának olyan új célokat, olyan új „konstruktumot”, ami az életnek egy új víziója, ami aztán ide illeszkedik, s akkor nekem ehhez az életmódhoz kell igazítanom ezt a víziót.

Namost, képes vagyok-e kidolgozni ezt az új víziót vagy sem? Ez az egyik kérdés. A másik az, hogy ha sikerül is megfogalmaznom ezt a víziót, be tudom-e látni, hogy ez alapvetően különbözik attól a másiktól, amely átjövetelem előtt létezett. Vagyis hajlandó vagyok-e élni azzal a kettősséggel, hogy amit ott kitűztem magamnak, az az itteni mindennapokban érvényesíthetetlen. Nem azt jelenti persze, hogy az egyik több lenne a másik kevesebb, hanem egy sokkal meghatározhatatlanabb fogalomról van szó: egyszerűen más. És akkor előáll az a furcsa eset, hogy az ember egy skizofrén kettős vízióval él, hiszen még őrzi magában az ottani emléket.

Amikor az ember tapasztalja ezt a vízióbeli kettősséget, nyilvánvalóan megpróbál elemeket átcsempészni egyikből a másikba. Az átcsempészés azt jelenti, hogy egy-egy elemet csak átfogalmazva tudok áttemelni. Például, ha a romániai magyar filozófiai közéletet vagy inkább filozofikus közéletet nézzük, akkor feltétlenül különbséget tennék egy szakfilozófiai és egy egzisztenciális – nem egzisztencializmus! – filozofálás között.

A magyarországi sokkal inkább szakfilozófiai lehetne, bár itt is vannak differenciák, van egy csomó ember, aki kiugrott, Radnóti Sándor vagy Bence [György], Kis [János], ezek közelítenek talán ahhoz az egzisztenciális filozófiához, amit jellemzőnek találok Erdélyben, ahol a szakfilozófiának kevés tere van. Ennek a filozofikus közéletnek a legfőbb erénye a közvetlensége. Közvetlenebbül lehet megélni nem a filozófiát magát, hanem a filozófia és az élet kapcsolatát. Közvetlenül lehet megélni, de nem lehet közvetlenül megteoretizálni. Ha közvetlenül meg lehetne teoretizálni, akkor már a szakfilozófiához közelítene, talán akkor lenne belőle egzisztencializmus. Ha azt mondom, hogy nekem fontos a filozófia és élet kapcsolatának megélhetősége, ez sokkal közelebb van a filozófiának egy szókratészi eszméjéhez, és megpróbálom ezt valamilyen módon vállalni, akkor az a kérdés, hogyan építhető ez be egy olyan közegbe, ahol a választások sokkal radikálisabbak. Tehát vagy szakfilozófus leszek és szakfilozófiát művelek, azaz szakmaként sajátítom el, vagy pedig kihullok belőle. Tehát itt választani kellene, de hogy az ember mégse hulljon ki belőle, s a magával hozott eszméjét mégis vállalni tudja, ez a nagy kérdés, hogy sikerül-e vagy sem.

Az embernek le kell választani magát valamiről, ami addig fontos volt az életében. Itt egyfajta univerzalizmusról van szó, a románok egyébként is hajlamosak ezt kulturteóriává emelni, tehát hogy a román ember mindenhez ért, lásd Mircea Eliadétól Noicáig, ez a lemaradt kultúráknak az énképük, amelybe be kell valahogy foglalni az univerzumot, mivel nincs benne. Így a „kiterjeszkedni mindenre” univerzalizmusa sokkal hamarabb foglalódik bele. Mircea Eliade ezt meg is valósította: szépírótól elkezdve vallástörténészig minden volt. Tehát Romániában ez a fajta univerzalizmus a románok mellett a magyarokat is érinti, s ez a sokféle dolog megfér egymással, mivel senki sincs annyira specializálódva, mivel nincsenek meg a speciális intézmények stb.

Ugyanakkor ez a közélet eléggé kis társaság ahhoz, hogy az ember rögtön egy patriarchális családban érezheti magát, ahol mindenki csinálja a legkülönbözőbb magán-dolgait, de aztán részt vesz ebben a közös dologban. Abban az értelemben ez nem közösség, hogy ennek a közösségnek lenne nyomása, de mégis létrejön a közös szellemi tevékenységből, mindenki abba a színbe hordja be a dolgait. Ha ebben a színben tartózkodom, akkor könnyű átlátni a többiek dolgát, könnyű otthon érezni magam, könnyű családnak éreznem magam. Namost, ha az ember eljön ebből az „ólmelegből”, akkor ezeknek a dolgoknak differenciálódniuk kell. Tehát nem hordozhatom magamban ugyanolyan

intenzitással és jelleggel az én filozófiai vagy filozofikus ingereimet például az informatikus vagy más szakképzettségemmel, hiszen ez senkit nem érdekel, csak az, hogy elvégezzem a munkámat, pénzt kell keresnem, egzisztenciát kell magamnak teremtenem: vége a filozófálgatásnak. Vagy ellenkezőleg azt mondom: vége a szakmámnak. Vannak olyanok, akik már mielőtt kimennének, sejtik, hogy majd radikálisan választaniuk kell, és vége lesz ennek a „locsifecsinek” a filozófia terén. Aki pedig filozófus, az el fog menni filozófusnak. Én úgy próbálom visszacsempészni a dolgot, hogy egyrészt megpróbálom filozófussá szakképezni magam, másrészt megpróbálom tematikában megőrizni esetleg az ottani kötődéseimet. De ez nem mindig lehetséges, főleg akkor, ha annyira különböző dolgokkal foglalkoztak, hogy egyfelől informatika, másfelől Gadamer. Azt mondtam, hogy az áttelepülésnek a legnagyobb lelki terhe az, hogy itt tényleg radikálisan választani kell. Ezt akkor is meg kell tenni, ha az ember nyugatra megy. Ott két lehetősége van. Megmarad magyarnak, akkor viszont egy nagyon provinciális, nagyon belterjes életben találja magát, vagy pedig azt mondja, nem akarok magyar lenni, hanem francia, és akkor többé-kevésbé radikálisan szakítok az én magyar kapcsolataimmal, és megpróbálok franciaként beépülni.

Létezik persze az a skizofrén helyzet is, hogy kívül francia, otthon pedig magyar akarok lenni. De a gyerekem, akkor már legyen francia, ne küzdjön ezzel a kettősséggel. A választás itt, Magyarországon is fennáll, de lefedi az egészet a magyarság. Itt is mondhatom, hogy meg akarok továbbra is maradni a magam erdélyi közegével, az otthoni kapcsolatokkal, próbálok ugyanilyen embereket magam köré gyűjteni, vagy pedig megpróbálok ezzel minél radikálisabban szakítani, s hasonulni az itteni dolgokhoz, olyan témákkal foglalkozni, amelyek Magyarországon menők stb. Még egy dolog elfedi a választási kényszert, az hogy jelen pillanatban Erdélynek van egy konjunktúrája. De ez meg fog változni! Azt gondolom, hogy ezek a választások léteznek, s bárkinek feltehető ez a kérdés, hogy mennyiben magyarországi, és mennyiben erdélyi a jelen pillanatban.

Az otthoni közösséget pedig úgy lehetne elképzelni, hogy van egy karám, esténként oda bemennek a juhok, amelyik nem megy be, azt megeszi a farkas, tehát az már nem érdekes. Mindig annyi juh, és pont azok a juhok érdekesek, akik bementek oda, és ott alszanak és oda piszkolnak. Nappal ismét elmennek legelni, este megint oda gyűlnek össze, aki nincs ott, azokat megették, azok elvesztek számukra. Az összetartozásnak egy sokkal primitívebb fogalma az, ami érvényesül, nem pedig egy valódi mikroközösség közös dolgokkal, közös célokkal, tevékenységekkel, munkamegosztásokkal. Ennél sokkal véletlenszerűbb. Az átjövétel után valóban közösségeket kellene teremteni, közös munkákat kellene létrehozni. Ezzel szemben nem ezt lehet tapasztalni, hiszen ott volt egy csomó ellenérzés egymással szemben, itt viszont nagyobb a tér, kiélhetem az ellentéteimet. Nem kell találkoznom azzal az emberrel, akivel ott akkor is találkoztam, ha nem akartam.

3. Beszélgetés [Török Ernő] (Stockholm)

Az emigrálás nem mindennapos esemény életünkben, fontosságához híven alaposan megsínyli az ember. Nehéz lenne egységes emigránsképet rajzolni, mivel az emigráns „generációk” kialakulásához a kivándorlás pillanata is hozzájárul. Az utóbbi időben Erdélyből eljövöket egy dolog jellemzi: a menekülés. A menekült nem nézi hova, csak azt tudja hova vissza nem. A menekülés izgalmából ocsúdva össze kell gyűjtenie az élet újra-

kezdéséhez szükséges erőt. Nem sokat tud a befogadó országról, az otthon hallott mendemondák csodavilágát sehol sem leli. Még ha valakinek viszonylag hű képe van is az „új világról”, a kiszolgáltatott helyzetével való szembenézés gyötrelmeit nem kerülheti el. Engem mindenekelőtt a szorongás, a lelkiismeret-furdalás „vett karjaiba”, a kötelességek elől való menekülés miatt. Azt éreztem, hogy feladtam valamit, hogy a várat immár kevesebben védik otthon. Mindig vannak olyan helyzetek, amikor még lehet tűrni, mint ahogy tűr is még kétmillió magyar Erdélyben.

Van, aki úgy menekül a szorongástól, hogy elfojtja a történelmet önmagában, mert az lépten-nyomon önnön egzisztenciájának felbomlására emlékezteti, van akit serkent a lelkiismeretfurdalás, hogy tegyen valamit otthon maradt véreiért. A menekülés első időszakában csakis az otthonról hozott beidegződések, reflexek, az intézmények működésében való feltételezés működhet tovább. A menekült a gyermeki öntudat szintjére süllyed és onnan kell újra megismernie és felépítenie a világot önmagában. Az emigrációval való szinte bábaszerű kapcsolat jelentősége felmérhetetlen ebben az időszakban: beavatják, támogatják, jogi információkkal látják el stb. Akárhogy is, más világ ez mint az otthoni. Nem egy monolitikus kultúra, amelyben minden sínen halad, amelyben mindenre egyetlen megoldás van vagy egy sincs, hanem többféle választási lehetőség, életstílus. Eddig helyettünk döntöttek, most végre dönthetünk. De hogyan, ha erre nem vagyunk felkészülve? A vagy-vagy kérdésre eddig csak a rezignált válasz létezett: bármint választasz, rajtavesztesz.

A kezdeti bénaság nyilván oldódik, de marad a feloldhatatlan gyök: önnön történelmed, múltad, származásod. Hogyan számolsz el ezzel önmagad előtt? Tudatosítom, hogy nincs egy szabványos magyar sors, melyet megadott helyen, megadott módon kell elviselni, hogy autonóm individuum is vagyok magyarságomtól függetlenül, akinek joga van kilépni az értelmetlen szenvedés köréből – ez talán segít enyhíteni a belső gyötrődést. Jó lenne, ha más sem tekintene elveszettnek a magyarság számára. Látnivaló, hogy az emigrációnak fontos teendői vannak, bizonyos ügyekben a legelhivatottabb befolyásolási tényező.

Szokták azt emlegetni, hogy minden emigráns a hazának azt a képét hordozza magában, amelyet otthagyt, hogy a megoldási javaslatai arra a helyzetre vonatkoznak, miközben a „haza” gyorsabban-lassabban meglódul a változás útján. A deszinkronizálás hangsúlyozottabb, ha valamilyen okból lehetetlenné válik a rendszeres kapcsolatteremtés, beleértve a rendszeres hazalátogatás lehetőségét is. Vannak olyan emigráns javaslatok, amelyekkel nincs mit kezdeni otthon. De nemcsak az emigránsoknak vannak ilyen javaslataik. Az emigrációnak talán vannak illúziói önnön szerepét, aktivitását illetően, de kétségtelen az aktivitás fokozódása az utóbbi időben, mind magyarországi, mind erdélyi vonatkozásban; ebben szerepet játszik a magyar hivatalos szervek fokozott toleranciája az emigránsok irányában, valamint az erdélyi magyarság körül kialakult helyzet. Paradox helyzet, hogy most van nagyobb tere az emigrációnak, mikor a diktatórikus nyomás csökkent Magyarországon, mivel félig nyíltan támogatni lehet régebben tűrhetetlennek minősülő tevékenységeket.

A skála minden pontján fellelhetők az emigránsok. Találkoztam olyannal, aki több éve él kint és egyetlen szót sem tud, nem is akar tanulni [svédül]; számomra ez koncepciótlannak tűnik – végül is miért jó neki segédmunkát vállalni nyelvtudás nélkül? A skála ellentétes végén a gyors beolvadók vannak, akik hamarabb svédesednének el, mint képesek rá, a tökéletesen el nem sajátítható új nyelv szintjére süllyesztve önnön lelki,

szellemi „gazdagságukat” – mintha lenne nyelvfüggetlen fogalmiság. Talán azokra jellemző ez, akik alaposabb politikai ok nélkül, egzisztenciális ellehetetlenülésük miatt távoztak, és saját perspektívátlanságukat mindenestől a magyarságuk számlájára írják.

A többség számára (itt az első generációs emigránsokra gondolok) a kétnyelvűség ellenére elsődleges élmény az anyanyelv – mint a világ árnyalt megragadásának egyetlen eszköze – pótolhatatlansága. Egy részük sűrűn jár magyar körökbe, mások esetleg hasznosnak ítélt tevékenységeket támogatnak, de valamennyiük számára világos az anyanyelvhez, kultúrához való kötődés pótolhatatlansága.

Kétségtelen, hogy valamennyien sérültek vagyunk valamiféleképpen. Az alkotó értelmiségnek a legnehezebb talán. Adorno amerikai emigrációja során kisajátítottnak érezte nyelvét, kitépve a történelmi dimenzióból, melyből a megismerés ereje származik. Brechtet az agresszív „Spell your name!” örökös hontalanságára emlékeztette. Marcuse meg maradt Amerikában és angolul írt, bár sohasem tudta levetkőzni németes mondatformálását. Kundera is franciául írta legújabb regényét, tehát példa van mind a visszatérésre, mind a „beilleszkedésre”.

Kulturálisan minden bizonnyal örökre idegenek maradunk, de én ezt nem élem meg tisztán negatívumként. Ugyanis ez kihívás is. A helyzetemhez alkalmazkodni kell, de nem kell vele azonosulni. Ha már elvágta a gyökereimet, felszámoltam az egyetlen lehetséges otthont, akkor nem igyekszem új gyökereket eresztetni, új otthon teremtésén fáradozni. Éppen a kívülállóság, az idegenség segít kritikusnak lenni arra a helyzetre, melyben élek, illetve újabb tükrön át látni azt, ami otthon van.

A Nyugat szabadságot biztosít, s ez lehet a bőség, az élvezet, a fogyasztás szabadsága, de az értelmes küzdelem szabadsága is. Ha el is tűntek környezetemből a külső terror sokat átkozott figurái, a félelem belső terrorja, a freudi lelki Thermidor értelmében továbbra is működik. A megszerzett szabadságban nagyot lehet nyerni, de nagyot lehet bukni is. Az ember elszörnyülködik, hogy mennyi mindent használhat és mennyi mindenre használható, ugyanakkor nem lehet az önkény reprezentánsait vádolni az elmaradt sikerekért. A sikerelv veszélyes túlkompenzációhoz vezethet, ha az ember azt érzi: bizonyítani kell – az otthoniak előtt is.

Mivel a szakmámban tág lehetőségeim vannak, megvan az a veszély, hogy a technikai racionalitás elnyeli a kozmikus embert. Én nem félek ettől.

Erdélyben volt egy társaság, melyben bizonyos végső kérdésekről folyt vita alacsonyabb-magasabb elméleti szinten, s amelyben kialakult egy bizonyos kritikai magatartás, ami nyilvánvalóan a romániai viszonyokban gyökerezett, vagyis ott, ahol a szakmai racionalitás nemigen bontakozhatott ki. Az otthonról hozott szociális érzékenység, kritikai igény fontos hagyaték, bár nem kimondottan erdélyi jelenség, hanem a kelet-európai viszonyokban gyökerezik.

A szellemi kapcsolatok alakulásának más a módja otthon, mint Nyugaton vagy akár Magyarországon. Erdélyben a fészkelemség, az emberközelség, a találkozások nap mint napiséga pótolta az intézmények hiányát, a nyilvánosságból való kirekesztettséget. Egyfajta „néptudományt” művelnek az emberek, jobbára mellékfoglalkozásként. A szellemi színvonal változó, azért is mert a publikálás nehézsége miatt nincs meg a kellő összehasonlítási alap. Nyugaton, illetve már Magyarországon is szakszerűbben művelik a tudományt. Hogy az ember bekapcsolódhasson, intézetek, egyetemek közelébe kell férkőznie, valószínűleg főállású kutatóként. Ez a státus persze nem jelent önmagában

magasabb szellemi színvonalat. A kelet-európai kutató szűkebb környezete megoldatlan problémáival küszködik, de ritkán jut a problémamegoldás szintjére intézményműködte-tő technokrata szerepbe. A térség társadalmi struktúrája, a történelme körüli kérdéseket módja van intenzíven bejárni, ám a cselekvés lehetőségétől megfosztva az elméleti szférába vonul.

[*A beszélgetéseket Szücs György készítette.*]

Kiemelés tőlünk

Engel Károly

Az első bukaresti magyar nyelvű lap (részlet)

Maholnap négyszáz esztendeje lesz annak, hogy Pellérdi Péter, az erdélyi fejedelem hadra kelt aludvarmestere egy Nádasdy Ferenchez intézett levél formájában 1595. november 9-én megírta Bukarestról az első magyar nyelvű riportot.¹ A keresztény seregek fényes győzelméről szóló híradás Manlius János németújvári nyomdájában a következő évben megjelent, s így jogosan számíthatjuk ettől a kis röpirattól azoknak az időszaki sajtótermékeknek a sorát, amelyek Havasalföld területéről igyekeztek a magyar közvéleményt a szabadság ügyének megnyerni.

Bukarest és környéke évszázadokon keresztül magyar bujdosók menedéke, nincstelen kétékezi dolgozók mentsvára. Thököly és Rákóczi kurucainak letelepedését okleveles adatok igazolják, de diplomáciai megbízatásban itt töltötte 1739-1740 telét Mikes Kelemen is, aki leveleskönyvében hűségesen beszámol élményeiről.² A XIX. század első felében, igaz, főként kézműveseket és szabadfoglalkozásúakat csábít a Kárpátokon túlra a jobb kereseti lehetőség, hisz Erdély-szerte közszájon forgott akkortájt a mondóka: „Havasalföld aranybánya, ki ide jó, meg nem bánja”, de éppen ez a számbelileg megszorodott és gazdaságilag eléggé szilárd bukaresti magyar kolónia tette lehetővé, hogy a földrajzilag is kedvező fekvésű város az 1848-49-es forradalom bukása után a nemzetközi Habsburg-ellenes koalíció Keleten tevékenykedő magyar emigránsainak központja legyen.

A szétszóródott emigráns diaszpóra tájékoztatása és lehetőség szerinti összetartása valamilyen sajtóorgánum megteremtését is égetően szükségessé tette. E céltól indítva veszi tervbe 1859-ben a bukaresti magyarok közművelődési egyesülete, a Hunnia egy újság alapítását, a hatóságok azonban a feszült nemzetközi helyzetre való tekintettel egyelőre csupán egy irodalmi és ismeretterjesztő jellegű hetilap megjelenéséhez hajlandók hozzájárulni. A szervezőmunka tehát megindult, s az előkészítő bizottság, melynek az akkor éppen diplomáciai megbízatással Bukarestben tartózkodó Alexandru Buda erdélyi román forradalmár is tagja³, előfizetési felhívást bocsát ki.

A felhívást nemcsak a Kárpátokon inneni magyar lapok veszik át, hanem az erdélyi román sajtóban is visszhangra talált, s ezt a *Gazeta Transilvaniei* 1860. február 23-i száma az emigrációnak a küszöbön álló változásokhoz fűzött reményeivel magyarázza. Az sincs kizárva, hogy a brassóiakat maga Koós Ferenc, az előkészítő bizottság elnöke tájékoztatta a lapalapítás tervéről, a magyar nyelvű sajtóban tudniillik kampány indult a kezdeményezés támogatására. Az előfizetők száma mégis kínos lassúsággal növekedett: március végén egyetlen előfizetőjük volt a Kárpátokon innen, április közepén pedig még csak hat. A közöny láttán – ami a bukarestiek részéről is megnyilvánult (április végéig csak 40-50 előfizető jelentkezett) – az előkészítő bizottság kénytelen úgy nyilatkozni, hogy ha május 1-ig nem sikerül a lap anyagi alapját megteremteni, kinek-kinek visszaszámztatják a pénzét.⁴

Közben a bukaresti magyar olvasóegylet tagsága döntő lépésre szánta el magát: ámbár a begyűlt előfizetések távolról sem fedezték a lap előállítás költségeinek kétharmadát – amit az előzetes híradás a megjelenés feltételül kötött ki –, anyagi jótállást vállaltak azért, hogy a mutatószám 1860. május 15-én négyszáz példányban megjelenhessen. Számításuk ez alkalommal bevált: sikerült bizalmat ébreszteniük maguk iránt, amit Jókai lapja, a *Vasárnapi Újság* május 27-i kommentárja is jelez:

„A lap tartalma mutatja, hogy ez érdekes közlönye lehet a bukaresti s romániai magyarságnak. Nekünk is támogatni kötelességünk e vállalatot nemcsak azért, hogy abból romániai testvéreinkről folytonos tudósítást vehetünk, de azért is, mert jelenleg ez azon egyetlen lap [...] melyre mint ilyenre örömmel utalha[tunk].”

A mutatószám erkölcsi sikere elégséges ösztönzésnek bizonyult arra, hogy 1860. június 16-án háromszáz példányban megjelenhessen a *Bukaresti Magyar Közlöny* első száma. A lapot átmenetileg Koós Ferenc szerkeszti, mivel Várady Ádám, az eredetileg kiszemelt szerkesztő Svájcba költözött. A lapcsinálás gondját Koós számára újabb anyagi nehézségek tetézték, mert a „mindenütt érezhető keserves szűk pénzvizonyokra” való tekintettel az előfizetési díjat kénytelenek voltak mérsékelni. Az előfizetés kérdését, persze továbbra is napirenden kell tartaniuk: a június 30-i szám például arról számol be, hogy a Kárpátokon túlra – zömmel Erdélybe – 220 előfizetőnek küldik a lapot, s ezenkívül még 70 tiszteletpéldányt nyomtatnak a terjesztők számára, az olvasóknak pedig megígérik, hogy rövidesen a bukaresti Nemzeti Színház képével fognak kedveskedni nekik. Nagy nehézségek árán a lap fokozatosan gyökeret ver, úgyhogy az indulás után két hónappal már kereken ötszáz előfizetője van, noha időközben a postaköltségeket anyagi fedezet híján kénytelenek voltak a közönségre hártani.⁵

A siker legnagyobbbrészt Koós Ferencnek tulajdonítható, aki rendkívül körültekintő szerkesztő volt, s akinek vezetésével a lap – a nagyszabeni *Telegraful Român* 1860. július 28-i kommentárja szerint - „mérsékelt irányzatot látszik követni”. Feltehetőleg főként ennek a „mérsékelt irányzatnak” köszönhető, hogy a kormány jóváhagyásával 1860. szeptember 1-jétől a *Bukaresti Magyar Közlöny* dr. Oroszhegyi Józsa szerkesztőségében politikai hetilappá alakulhatott át, amit az előfizetők kezdettől igényeltek. Jellemző ebben a tekintetben, hogy már a mutatószámomban türelmet kellett kérniük R. B. Focșani-i levelezőjüktől a politikai lap-jelleget illetően; a július 21-i szám szerkesztői postája ezt üzeni egy pesti olvasónak:

„Az ön becses sorai lapunkban, szabadalma szerint föl nem vehetők. Testvérszívből román testvéreikhez, kiket mi is édes testvéreikül tekintünk, fakadó szavai, egyiránt tolmácsolják a mi érzelmeinket is. A hamis prófétáknak, kik a nemzetek közé konkolyt hintenek, ideje lejárt. Ha a gyümölcs megéri, leesik fájáról, csak várjunk időre, a politika nem a mai lapunk tartalmába való.”

A végül is megváltozott jelleg természetesen igényli a levelezői hálózat kiterjesztését. Ilyen értelemben szólítja fel a „szerkesztői futár” közreműködésre az irodalomnak azon bajnokait, akik külföldön – kivált a „délkeletre eső világ tájakon” – laknak, „gyors és hű közlések” küldésére, főként a Boszporusz mellékéről, „Egyiptomból és a Fekete-tenger vidékéről”. A fokozott érdeklődésre utal egyébként a körvonalazott tervek sajtóvisszhangja is, például a *Kolozsvári Közlöny* szeptember 6-i számának kommentárja, amely joggal jegyzi meg: „Ez igen érdekessé fogja tenni e lapot miután Keleten legfontosabb kérdések vannak bekövetkezőben.”

A távlati tervek azonban nem válhattak valóra: az első bukaresti magyar újság 1860. december 22-i, huszonhetedik számával befejezte rövid pályafutását, holott az 1861-re kibocsátott előfizetési felhívásban a szerkesztőség nyomatékosan kifejezésre juttatta abbeli reményét, miszerint a közönség támogatni fogja a lapot, hogy „jövő évre a maradandók sorába tartozzék s küzdjön az emberiség érdekében, a nemzeti szabadság zászlója alatt.”

Koós Ferenc emlékirataiban a lap megszűnését (amelynek megalapítása ugyan Várady Ádám ötlete volt, azonban a tényleges szerkesztői munka az ő nyakába szakadt) három kényszerítő körülménnyel indokolja. Vizsgáljuk meg ezeket közelebbről.

1. A román kormányhatóságok a megjelenési engedély további meghosszabbítását 5000 piaster biztosíték lefizetéséhez kötötték. Történeti távlatból ítélve az intézkedés elkerülhetetlen volt. Manole C. Epureanu mérsékelt kabinetjét az egyre feszültebbé váló belpolitikai helyzet arra kényszerítette, hogy újra érvénybe léptesse az 1859. október 3-án kelt sajtórendeletet. Constantin C. Giurescu szerint⁶ a belpolitikai válságot az a szűk-körű, ámde a cenzuson alapuló választási rendszer folytán nagy gazdasági és politikai súllyal rendelkező földbirtokos ellenzék robbantotta ki, amely mindenáron el akarta gáncsolni a haladó irányzat képviselőinek reformtörekvéseit. E reformok jó részét már 1848-ban programba vették, éppen ezért a körülöttük zajló sajtóvita – tekintettel a konzervatívok mértéktelen rágalomhadjárataira – veszélyeztette a Cuza-rezsim legfontosabb célkitűzését: a Román Fejedelemségek egyesülésének végleges elismertetését. Az említett sajtórendelet értelmében politikai okokból történt betiltás esetén a biztosítékot hivatalból elkobozták. A bukaresti magyar olvasóegylet saját erejéből nem volt képes ekkora összeget előteremteni, a kölcsönfelvétel kockázatát pedig azért sem merték vállalni, mert a *Bukaresti Magyar Közlönyt* a rendőrség egy ízben már megrovásban részesítette.

2. A bécsi hatóságok törölték a lapot a postai tarifáról, azaz a birodalom területén osztrák postai küldemény formájában terjeszthető külföldi sajtótermékek jegyzékéből.

3. Az európai reakció egyik legjelentősebb szócsove, az *Augsburger Allgemeine Zeitung* áskálódása; ez már a nyár folyamán félreverte a vészharangot, hogy a Bukarestben szerkesztett magyar lap égisze alatt Európa „békéje” ellen konspirálnak. Ebből csak annyi igaz, hogy Koósék a leghatározottabban demokratikus eszméket vallottak.

Az osztrák hatóságok azonban szemmel láthatóan „az augsburgi szerző” nézetét osztották: agitációnak minősítették a bukaresti magyar lapalapítást, s a veszedelmes elvek terjesztését meg akarták akadályozni. Erdélyből újabb és újabb önkényes intézkedésről érkezik hír: némely helyen – például Kolozsvárt – már a mutatványszámot sem kézbesítik a címzeteknek, a szeptemberi és októberi számok nagy részét elkobozzák stb. „Ez tehát a magyarázata annak, hogy annyi kedves előfizető maradt el a negyedik évnegyedben” – jegyzi meg a december 22-i számban az erről beszámoló tudósításhoz fűzött szerkesztőségi kommentár.

A lapnak tehát buknia kellett, s az 1861-re begyűlt 2166 forintot – az előfizetők hozzájárulásával – a Ploiesti-i magyar kolónia céljaira fordították⁷.

JEGYZETEK

1. Vö. Sörös Pongrác: Pellérdi Péter levele Báthory Zsigmond Szinán pasán aratott győzelméről. Dolgozatok. A pannonhalmi Szent Benedek rend főapátsági főiskolájának 1913-1914. évi évkönyve; Ioachim Crăciun: Scrisoarea lui Petru Pellérdi privitoare la ajutorul dat de Sigismund Báthory lui Mihai Viteazul în campania din 1595. Anuarul Institutului de Istorie Națională VI. Cluj, 1936.

2. Kheil Stefan: Impresiile lui Clement Mikes despre Principatele Române în Scrisorile turcești. Convorbiri literare, 1939. 1843-48.
3. Koós Ferenc: Az '50-es évek Romániában. Kolozsvár, 1890. 294.
4. Vö. Kolozvári Közlöny, 1860. 25., 32., 34.
5. Koós Ferenc: Tisztelt Olvasóinkhoz. Bukaresti Magyar Közlöny I. 6. Az évi 8 Ft papirospénz előfizetési díjhoz így még 1 Ft pótlás járult, a heti 50-60 osztrák ezüsthuzsra rúgó portókölt-ségek kompenzálására.
6. Constantin C. Giurescu: Viața și opera lui Cuza Vodă. București, 1966. 85.
7. Koós Ferenc: Életem és emlékeim. Brassó, 1890. II. 150-154. (Az érdekes emlékirat szemelvényes kiadását újabban Beke György rendezte sajtó alá s írt hozzá bevezető tanulmányt. Kriterion. Bukarest. 1971.)

(Korunk Évkönyv 1974. 41-44. o.)

A párizsi békeszerződés és a kisebbségek

1947. május 16-án a Magyar Jogászegyletben dr. Szabó Imre igazságügyi minisztériumi tanácsos tartott előadást „A békeszerződés és a kisebbségek” címmel. A hosszabb értekezéshez dr. Flachbart Ernő egyetemi ny. r. tanár szólt hozzá. Gondolatmenetében röviden és lényegretörően vázolta a kisebbségeket érintő legfontosabb intézkedéseket.

Flachbart Ernő referátuma:

Az első világháború után a kisebbségekhez tartozó személyek, kivételes esetekben maguknak a kisebbségeknek nemzetközi védelme érdekében a kollektív és kétoldalú államközi szerződések egész hálózata jött létre. Így mindenekelőtt a közép- és kelet-európai új területükben jelentékenyen megnövekedett államoknak kellett ily szerződéseket aláírniuk. Hasonló rendelkezéseket vettek fel – Németország kivételével – a legyőzött államokkal kötött békeszerződésekbe, valamint azokba a nyilatkozatokba is, amelyeknek megtétele egyes államok a Nemzetek Szövetségébe való felvételének a feltétele volt. E kollektív és népszövetségi garancia alá tartozó szerződésekhez járult a kétoldalú szerződések hosszú sora, amelyek közül egyesek olyan államokat is terheltek kisebbségjogi kötelezettségekkel, melyek az előbb említett szerződéseket nem írták alá és e szerződések közül kettő a Nemzetek Szövetségének garanciája alá helyeztetett. A kisebbségvédelmi instrumentumok száma meghaladta a harmincat.

Ezzel szemben az 1947. évi békeszerződésekben olyan jogszabályokat, amelyek kifejezetten a kisebbségekről szólnak, csak keveset találunk. Így az olasz békeszerződés 19. és 20. cikkei, valamint VI. mellékletének 6. cikke bizonyos feltételek mellett azoknak az eddigi olasz állampolgároknak, akiknek szokásos nyelve az olasz, valamint azoknak a személyeknek, akiknek szokásos nyelve a jugoszláv nyelvek (a szerb, horvát és szlovén) egyike, az opció jogát biztosítja Olaszország, illetőleg Jugoszlávia javára. Sokkal fontosabb azonban e szerződés 10. cikkének 2. bekezdése, amelyben a Szövetséges és Társult Hatalmak tudomásul vették az 1946. szeptember 5-én aláírt olasz-osztrák megállapodást. E megállapodásban, amelynek szövegét a szerződés IV. melléklete tartalmazza, Olaszország igen messzemenő kötelezettségeket vállalt a bolzanói tartomány és a szomszédos kétnyelvű városok német nyelvű lakossága javára, míg 1919-ben, mint nagyhatalmat, nem terheltek kisebbségjogi kötelezettségekkel. Olaszország a megállapodásban biztosítja mindenekelőtt e személyeknek az olaszokéval teljesen egyenlő jogait, továbbá népi jellegüket, kulturális és gazdasági fejlődésüket, mégpedig különösen: 1. az anyanyelvi elemi és középfokú oktatást, 2. a német nyelv egyenjogúsítását a közhivatalokban és hivatalos iratokban, valamint a helynevekben, 3. az utolsó években olaszosított német vezetéknevek újbóli felvételének jogát és 4. a jogegyenlőséget a közhivatalok elnyerésénél úgy, hogy a két etnikai csoport között az alkalmazás megfelelőbb aránya éressék el, sőt a területi autonóm törvényhozás és végrehajtás jogát, tehát a törvényhozásra kiterjedő területi autonómiát is. A trieszti szabad terület szabályzatát tartalmazó VI. melléklet 7. cikke szerint e területen az olasz és szlovén egyaránt hivatalos nyelv, míg a horvát nyelv, mint harmadik hivatalos nyelv használata feltételeinek megállapítását a szerződés az alkotmányra bízta. Hogy a rendelkezések horderejét megfelelően értékelhessük, vissza

kell emlékeznünk arra, hogy a két világháború között kötött szerződések közül a kétnyelvűség csak a Memel-területre vonatkozó egyezmény és egyes kadhákra nézve az iraki nyilatkozat ment el, a törvényhozásra is kiterjedő területi autonómiát pedig a két világháború közti nemzetközi kisebbségi jog csak Kárpátalja, a Memel-terület és az Aaland-szigetek részére biztosította. Az olasz békeszerződésből tehát kitűnik, hogy a kisebbségek védelmének gondolata nem enyészett el és a most ismertetett rendelkezések mintájául szolgálhatnak a kisebbségi védelem továbbfejlesztésének.

Közvetlen, tehát kifejezetten a kisebbségekről szóló más jogszabályt az új békeszerződésekben nem találunk. Közvetett kisebbségi jogot tartalmaznak ellenben azok a rendelkezések, amelyek a legyőzött államokat arra kötelezik, hogy minden szükséges intézkedést tegyenek meg avégből, hogy a fennhatóságuk alá tartozó személyek részére a faj, nem, nyelv és vallás különbsége nélkül az emberi jogokat és alapvető szabadságokat biztosítsák, ideértve a véleménynyilvánítás, a sajtó- és közzététel, a vallásgyakorlat, a politikai véleménynyilvánítás és a nyilvános gyülekezés szabadságát is. Ily rendelkezéseket találunk az olasz békeszerződés 15., a bulgár szerződés 2., a finn szerződés 6. cikkében, valamint a magyar és a román békeszerződés 2. cikkének 2. bekezdésében. Lényegileg hasonló kötelezettséget vállaltak a 19. cikk 4. bekezdésében az Olaszországtól átengedett területekre nézve az azokat megszerző államok (Franciaország, Jugoszlávia és Görögország). Közvetett kisebbségi jogok ezek azért, mert a faji, nemi, nyelvi és vallási kisebbségekhez tartozó lakosoknak azért adandók meg, mert az állam lakosai. Hogy ezt a jogot az állam valamennyi lakosának, nem pedig csak az állampolgároknak kell megadni, kitűnik abból, hogy az olasz békeszerződés 19. cikkének 4. bekezdése a megfelelő helyen a területen lévő személyekről van szó, valamint a contrario abból is, hogy a magyar és román békeszerződések 2. cikkének 2. bekezdése, ellentétben az 1. bekezdéssel, a magyar, illetőleg román állampolgárok javára biztosítja a jogegyenlőséget.

E cikkeken Magyarország és Románia arra kötelezték magukat, hogy jogszabályaik sem tartalmukban, sem pedig alkalmazásukban nem fognak különbséget tenni, vagy megkülönböztetést maguk után vonni a magyar, illetőleg román állampolgársággal bíró személyek között azok faja, neme, nyelve vagy vallása miatt személyük, javaik, üzleti tevékenységük, foglalkozásbeli és pénzügyi érdekeik, személyi állapotuk, politikai és polgári jogaik tekintetében, vagy pedig bármely egyéb tekintetben. Ez is közvetett kisebbségi jog, mivel a faji, nemi, nyelvi és vallási kisebbségekhez tartozó állampolgároknak egyszerűen azért adandó meg, mivel a kötelezett állam polgárai. Hasonló rendelkezést a többi békeszerződésbe nem vettek fel. A magyar és román szerződésbe az említett rendelkezést azért iktatták be, mert e két állam zsidó állampolgárait kívánták minden diszkriminációval szemben megvédeni, de ez a védelem természetesen a többi faji és vallási, valamint a nyelvi kisebbségekre is kiterjed.

Végül a magyar békeszerződés 1. cikke 4. bekezdésének e) pontjában Csehszlovákia is kötelezettséget vállalt arra, hogy a Magyarország által neki cedált Horvátjárfalu, Oroszvár és Dunacsun községek lakosainak, ha azok áttelepítése tárgyában közte és Magyarország között kétoldalú szerződés nem jön létre, az emberi jogok és polgári jogok teljességét biztosítja.

Az emberi jogok és alapvető szabadságok eszméje természetjogi eredetű. Még az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat és az Ember és Polgár Jogairól szóló francia Nyilatkozat is bizonyos jogokat, mint természetes és az embertől elidegeníthetetlen

jogokat garantált. Ezek nyomán a XIX. és XX. századbeli alkotmánycharták az úgynevezett alapjogok és polgári jogok egész katalógusát adták. Ebben az évtizedben Roosevelt elnök 1941. január 6-án a kongresszushoz intézett üzenetében, majd az Egyesült Nemzetek Közgyűlésében 1946. október 23-án elhangzott beszédében Truman elnök a lényeges emberi szabadságokat így sorolták fel: szólásszabadság, vallásszabadság, a nélkülözéstől és félelemtől mentes élet. Az előbbi Roosevelt szerint olyan gazdasági megállapodásokat jelent, amelyek minden nemzet részére biztosítják lakosai békés életét, a másik szabadság ellenben kollektíve van megkonstruálva, mert a fegyverkezés oly korlátozását jelenti, hogy egy nemzet se intézhessen fizikai támadást a másik ellen. Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya hét helyen is szól az emberi jogok és alapvető szabadságok tiszteletben tartásáról, de – sajnos – nem sorolja fel azokat, amint azt egyesek javasolták. Így az emberi jogok és alapvető szabadságok fogalma továbbra is nehezen határozható meg. Mint legutóbb Ruck bázeli professzor helyesen jegyezte meg, függ a mindenkori erkölcsi, vallási és jogi felfogástól, de – tekintettel az Alapokmány bevezetésére – az emberi személyiség méltóságának és értékének tiszteletben tartását okvetlenül feltételezi. A békeszerződések, mint emberi jogokat és alapvető szabadságokat, felsorolják a véleménynyilvánítás, a sajtó- és közzététel, a vallásgyakorlat, a politikai véleménynyilvánítás és a gyülekezés szabadságát, de ez a felsorolás csak exemplificatív és ezért e jogok és szabadságok fogalma feltétlenül tágabb. A francia közjogászok szerint az egyéni szabadság a házbékejogot, a biztonságot, valamint a törvényellenes letartóztatások és büntetések tilalmát is magában foglalja. A magam részéről a kereskedelem, ipar, munka, forgalom és költözködés szabadságát, a nélkülözéstől mentes élethez való jogot, valamint az anyanyelv szabadságát is befoglalnám. A három cedált község lakosai részére biztosított teljessége az emberi és polgári jogoknak a most felsorolt emberi jogokon kívül az állampolgárság megszerzésére és az azzal egybekötött jogokra is kiterjed, mivel a *cessio* folytán szükségessé vált az érdekelt lakosság állampolgárságának szabályozása és ez éppen ebben a formában történt. A jogegyenlőség pedig nemcsak a példálózva felsorolt jogokra (javak, üzleti tevékenység, politikai és polgári jogok stb.), hanem minden elképzelhető jogra is kiterjed, amelyet Magyarország, illetőleg Románia polgárainak megad, amint ez félreérthetetlenül következik az „akár pedig bármely tekintetben” szavakból.

Az első világháború után kötött kollektív kisebbségi szerződések az élet és szabadság teljes védelmét, valamint a vallásszabadságot a kötelezett államok minden lakosa részére biztosították. Az új békeszerződések ellenben az emberi jogokat és alapvető szabadságokat garantálják, tehát kitágították a védelem körét és egyben némileg megkönnyítették az interpretációt, különösen azzal, hogy egyes szabadságokat példálózva felsorolnak. Ugyanez vonatkozik a jogegyenlőségre is, amelyet az 1919-1920. évi szerződések is biztosítottak a kötelezett államok polgárainak. A román békeszerződés 2. cikkének bekezdése nem a 1919. évi párizsi kisebbségi szerződés megfelelő cikkeinek helyébe, hanem azok mellé lép; a békeszerződés, mint *res inter alios acta*, nem helyezi hatályon kívül a kisebbségi szerződést. Ugyanígy a magyar békeszerződés 2. cikkének 2. bekezdése – legalább is Magyarország és azok között az államok közti viszonyban, amelyek a trianoni békeszerződést aláírták, de a párizsi békeszerződéseknek nem signatáriusai, vagy annak érvényét a velük kötött békeszerződésben nem ismerték el kifejezetten – sem helyezi hatályon kívül a trianoni szerződés kisebbségvédelmi cikkeit. Még kevésbé helyezik hatályon kívül a párizsi békeszerződések az első világháború után kötött egyéb kisebbségi szerződéseket, amint azt a békekonferen-

ciához intézett jegyzékeiben a magyar kormány ismételten megállapította. Bizonyos, hogy a Nemzetek Szövetsége és az Állandó Nemzetközi Bíróság megszűnt, az Egyesült Nemzetek Szervezete és a Nemzetközi Bíróság új intézménye és így a régi kisebbségi szerződéseknek azok a cikkei, amelyek e szerződések anyagi rendelkezéseit a Nemzetek Szövetségének garanciája alá helyezték, alkalmazhatatlanokká váltak. Ez azonban nem szünteti meg a szerződések hatályát, hanem azokat csak annyiban érinti, hogy a garanciális szakasz hatálya szűnik meg és megsértésük esetében az általános nemzetközi jognak a nemzetközi jog deliktumokra vonatkozó szabályai alkalmazandók.

A párizsi békeszerződések folytán az ismertetett jogi helyzet állott elő a nemzetközi kisebbségvédelem terén. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy mi magyarok, akiknek anynyi testvérünk él a szomszédos kis államokban, ne folytassuk lankadatlan kítartással a kisebbségek jogi helyzetének és a kisebbségi eljárásnak megjavítására irányuló munkánkat. *De lege ferenda* azonban felesleges volna ez alkalommal részletesen kifejteni javaslatainkat, mivel a magyar kormány 1946. augusztus 30-án kelt jegyzékével már előterjesztette azt a tervezetet, amelynek kidolgozásában, mint a Gajzágó László professzor úr elnöksége alatt működött miniszterközi bizottság előadójának, nekem is módomban állott közreműködnöm. Ezért csak azt állapítom meg örömmel, hogy az Egyesült Nemzeteknek az emberi jogok védelmére az Alapokmány 62. cikke alapján létesített bizottságának keretében máris megalakult a kisebbségi bizottság, amelynek létesítését a tervezetben javasoltuk.

(Jogászegyleti Szemle 1947. 3. sz. 56-58. o.)

Gosztonyi Péter

Találkozásom a történelemmel – beszélgetés Mihály román királlyal –

Erre a találkozásra már évek óta készültem. Nem volt könnyű létrehozni. Annak ellenére, hogy Románia volt királya Hohenzollern Mihály szintén Svájcban él, Genf közelében, Lac Léman vidékén. A ma 67 éves királyhoz egykori vadász mestere, egy az aggkor határát elérte báró ajánlott be, aki még az Osztrák-Magyar Monarchiában születve és Bécsben nevelkedve, nosztalgikus érzelmekkel viseltetik a Duna-medence és azon belül a magyarok iránt.

Ez a báró, a Genfhez közeli kisközség pályaudvarán várt. Meleg, júniusi nap volt. Délben érkeztem. Tipikus francia-svájci étteremben érdeklődtem a bárótól a volt román uralkodó élete iránt, amiről ő készségesen számolt be: Fiatalon került a trónra, 1940 szeptemberében. Apjának, Károly királynak politikai kudarcai (és szerelmi kalandjai miatt) le kellett mondania, sőt az országot is el kellett hagynia. Mihály korányalakítással Ion Antonescu tábornokot bízta meg, aki bizonyos szempontból a németekre építette politikáját, miután az előző kormányok, francia és angol orientációjuk miatt, csődbe kerültek: Nagy-Románia területeinek jelentős részét elveszítette.

Valóban a románok számára 1940 sötét, fekete év volt. Ekkor kellett Besszarábiát, Észak-Moldvát és a Duna-delta egyes vidékeit a szovjeteknek átadni; Erdélyt, ezt „az ősi román földet”, a magyarokkal megosztani és Dobrudza egy részét – az 1912-es balkáni hadjárat során szerzett zsákmányt –, Bulgáriának visszaadni.

Mihály király uralkodásának második évében lépett be Románia a második világháborúba, és viselt hadat a Vörös Hadsereg ellen, és került hadiállapotba Nagy-Britanniával valamint az Egyesült Államokkal.

A báró szerint Mihály ezekben az években nem nagyon törődött, törődhetett a politikával. Az ország vezetése diktátori teljhatalommal a közben „Románia Marsalljává” kinevezett Antonescu kezében volt, aki a maga részéről igyekezett Mihályt és az angol barát királyi udvart az események menetéből – sikerrel – kikapcsolni.

A király tulajdonképpen 1943-ban, Sztálingrád után lépett a cselekvés mezejére. Akkor, amikor a bukaresti palotában is rádöbbsentek arra, hogy a „német háború” elveszett és ha nem lépnek gyorsan, Románia Sztálin kezére kerül és Észak-Erdély megmarad a magyaroknak! A román „kiugrás” történetét magyarul eddig még senki sem írta meg. A mai bukaresti verzió a mesék és legendák világába tartozik. Kész történelemhamisítás, hiszen szinte mindent az akkor még 2000 tagot sem számláló kommunista párt javára ír. Ezzel szemben történelmi tény, hogy a király és udvara különböző titkos csatornákon 1943 tavaszától igyekezett különbéket létrehozni a nyugati hatalmakkal, amely végsősoron éppen olyan kudarcba fulladt, mint a mi, Kállay Miklós-féle kiugrási kísérletünk.

1944 áprilisában a Vörös Hadsereg Románia keleti határaihoz ért. Molotov nyilatkozata Románia jövőjét illetően kecsesítő volt: „Nem kívánunk beleszólni a román belügyekbe: nem kívánunk társadalmi-politikai változást Romániában, egyetlen célunk a fasiszta német seregek üldözése” stb., stb. S amikor augusztus 20-án Jassy és Kisinyev térségében a Vörös Hadsereg belekezdett nagy offenzívájába és ez néhány nap alatt ered-

ményre vezetett, Mihály – aki katonai téren kellő módon előkészítette az akciót –, rádiószózatban jelentette be népének, hogy Románia a mai nappal a maga részéről befejezte a háborút a németek oldalán, beszünteti a harcot a Szövetségesek ellen, Antonescu kormányát lemondatta és ettől kezdve csak egy célt ismer: a magyarok által okkupált Észak-Erdély mielőbbi visszaszerzését, amire neki a szövetségesektől ígérete van.

Ez 1944. augusztus 23-án történt.

A báró, a Versoixi étteremben, színesen és sok új adalékkal mondja el ennek és a következő napoknak történetét. Megtudom, hogy nagyon is „paraszthajszálon” függött a király proklamációjának sorsa: hogy Antonescunak is voltak kiugrási tervei és egyéb előkészületei és hogy augusztus 23-a sikeresnek bizonyult, ebben pozitív szerep jutott a hadseregnek is. A kommunisták nem sok vizet zavartak. Egyetlen komolyabb tettük az volt, hogy Antonescu és minisztertársai őrizetét – miután a király lefogatta őket a palotában – rájuk bízta.

Arra kérem még a bárót, mondja el, hogyan került a király Nyugatra. Ismeretes – legalábbis előttem –, hogy 1945-ben Sztálin a „Győzelem” érdemrenddel tüntette ki Mihályt, ezzel is értékelve Románia ama szerepét, amely nagymértékben elősegítette a Vörös Hadsereg délkelet-európai hadseregcsoportjainak gyorsabb és eredményesebb nyugatra való előretörését. Mihály azonban a továbbiakban kemény diónak bizonyult. Nem kevés borsot tört az oroszok orra alá. Ahol tudta, késleltette a helyi kommunista párt hatalomra jutását. 1945 decemberében a három nagyhatalom moszkvai konferenciáján keresztül még sikerült elérnie, hogy a bukaresti kormányba két polgári, nyugati orientációjú politikus is bekerüljön. 1947 februárjában, miután Párizsban Hitler egykori európai szövetségeseivel megkötötték a békeszerződést, a szovjetek a megállapodások ellenére nem ürítették ki az országot. A Vörös Hadsereg továbbra is csapatokat tartott a királyság területén, azzal az ürüggyel – hasonlóan a magyarhoz –, hogy ezekre szükség van, hiszen Ausztria keleti országrésze még szovjet megszállás alatt van. Az idevezető összeköttetést kell a szovjet csapatoknak Románián (és Magyarországon) keresztül biztosítani. Az idegen csapatok szuronyaival támogatott román KP támadásba lendült: Maniut és Brătianut, a két polgári politikust mondvacsinált ürüggyekkel bíróság elé állította és a későbbiekben szalámitaktikával a román kormányt lefejezte. Mihály 1947 nyarán tett londoni látogatása számára életbevágó kérdéseket tisztázott. Elsősorban ott, a brit uralkodóházban tudta meg, hogy a Nyugat „leírta” Kelet-Európát, hogy királysága napjai tehát meg vannak számlálva, és így a legjobb, ha időben és becsülettel távozik Bukarestből. A másik egy személyi és csak a személyét érintő döntés volt Londonban: bemutatták neki Anna hercegnőt, a Bourbon-Párma ház leszármazottját. Elhatározta, hogy feleségül veszi.

Visszatérve Romániába, Mihály most már csak azon munkálódott, hogy illúziók nélkül lassítsa a kommunista előretörést országában. De ekkor már Moszkva döntött. Sztálin 1948-ra az összes hatalmába került kelet-európai ország „népi demokráciákká” való átalakítását rendelte el. Groza és Gheorgiu-Dej 1947 decemberében nyíltan megfenyegették Mihályt, ha záros időn belül nem mond le és nem vonul vissza, véres polgárháború robban ki Romániában! Mihály – a részletekre ne térjünk ki –, beadta derekát, kikötve azonban, hogy kiket visz magával Nyugatra, és hogy személyi javainak egy részét is magával viheti. Ezt meg is engedték neki. Így 1947. december 30-án Mihály hivatalosan is leköszönt a trónról. Különvonat vitte Budapestet, Bécszet érintve Párizsba, ahol első teendőjeként visszavonta lemondását – kinyilatkoztatván, hogy ő azt csak fenyegetések

hatására tette meg. 1948 júniusában feleségül vette Anna hercegnőt, akitől később négy lánya született. (Lányai New Yorkban és Rómában nemzetközi szervezeteknél dolgoznak.)

A báró szerint Mihály nem sok értéket hozott magával Romániából. Száműzetésének első időszakában Amerikában élt. Ott egy nagy repülőgépgyár alkalmazásában volt. Később, a hatvanas években Svájcba költözött családjával; ott dolgozik, Genfben van szabadalmakkal foglalkozó irodája. A király magánemberként él Svájcban, politikával nem foglalkozik. Haláláig édesanyja, Károly király felesége is velük élt. Károllyal, apjával Mihály soha nem is találkozott. Ő Portugáliában lakott Madame Lupescuval, egykori szeretőjével.

*

Nagyon eljárt az idő. A király már vár. A tópartról kacskaringós út vezet fel a dombos vidékre. Mindenütt villák, ápolt fasorok; jólét, nyugalom, gazdagság. Mihály „rezidenciája” sem különbözik a környező házaktól. Nagyobb előkert után – a kapu már kitérve – egy bungalószerű épülethez érünk. Megtudom, a „Rezidenc” nem Mihály tulajdona. Bourbon-Parma apósa, „Párizs hercege” bocsátotta a család rendelkezésére. Valóban nincs személyzet. Csengetésünkre a király nyit ajtót. Magas, két méter körüli, még min-

dig jóvágású férfi. Kemény kézzszorítás. Az agg báró alázatosan hajlong. Mihály kísér be bennünket egy nagyobb méretű társalgóba. A bútorok bizony elég kopottak. Ma már egy közepes bank igazgatója is előkelőbben berendezett házban él. A falakon családi képek és egyéb díszítések. Látszik, hogy mindezek a bukaresti vagy sinai palotából származnak.

Megegyezünk, milyen nyelven folyjon a társalgás. Mihály az angolt javasolja. Németül, mondja, nagyon gyengén beszél. A báró – öt nyelv birtokában – románul röviden elmondja, ki vagyok, mi vagyok. Persze mindketten tudják, Magyarországról származom.

Jegyzeteket nem készítek, amit hallottam és amit érdemes volt megegyezni, később rögzítettem papírra. Sok nem lett belőle. Így most is csak tómondatokat írok. A második világháború román eseményeivel kezdtem. Kérdeztem a kassai bombázással kapcsolatos dolgokról, elmondván azt a budapesti verziót, mely szerint a felső-magyarországi várost román gépek támadták 1941. június 26-án – abból a megfontolásból –, hogy Magyarországot „bebombázzák” az oroszellenes háborúba. Mihály mosolyog. „Antonescutól minden kitellett!” De hamar tisztázódik: ő nem a marsallra gondolt, hanem a „másik” Antonescúra, a Mihályra, a diktátor névrokonára, aki a kormányban helyettes miniszterelnök volt. „Machiavelli típusú ember. Neki csavaros esze volt, ő képes lehetett ilyen tetterre!” Egyébként egy Kassa elleni bombatámadásról ő – a király – most hall először. Tulajdonképpen 1941-ben azt sem tudta, mi történik a Palotában, nem hogy mit csinál hadserege vagy légierije Kassa felett! Megígérte azonban, hogy segít ezt az „ügyet” tisztázni. Élnek még Nyugaton a román légierő tagjai. A báró írjon nekik nevében.

Rátérek Erdély kérdéseire. Ceaușescu neve hallatára Mihály arcán gúnyos mosoly fut át. Tudja, mi történik ma Erdélyben. Elítéli ezeket a fejleményeket. Ő magyarbarát volt és marad. Az apja által 1921-ben kihirdetett alkotmány talaján áll: Románia minden polgára egyenlő és egyenlő jogokat élvez. Nem ismer „másodrendű állampolgárt”. Visszakérdez: mi az én nézetem az erdélyi magyarsággal, státusával, jövőjével kapcsolatban? Megragadom az alkalmat, hogy pár mondatban vázoljam álláspontomat (ugyanazt, amiről a *Bécsi Napló* ez év 4. számában cikket közöltem) és kifejtem: nem a határok a fontosak, hanem az, hogy az Erdélyben élő magyarok és németek kulturális fejlődése egyéni és kisebbségi vonalon teljes egészében biztosítva legyen. A kisebbségi jogokat nemcsak elismerni kell, hanem gyakorlati alkalmazásuk a mérvadó. És még valami: Erdély magyar ügy is. Ha az a közös kívánságunk, hogy a román és magyar kiegyezés őszinte és tartós legyen, a jövődő bukaresti kormányoknak akceptálniuk kell azt is, hogy Budapest – megfelelő keretek között – beleszólhat az erdélyi magyarság ügyeinek intézésébe. A részleteket alaposan ki kell dolgozni. Elképzelhető – megint csak hosszú távon és a magyar-román barátság érdekében – Erdély vonatkozásában egy bizonyos „condominiumi” status is, amely – kategorikusan leszögezem – Románia területi integritását nem érinti, nem érintheti! Svájc nemzetiségi politikája, a négy svájci „nemzet” együttélésének példája lenne itt követendő.

A király bólintott. Látszik újnak és már az első hallásra sem elvetendő gondolatnak tartja, amiket mondtam. Sajnálom, hogy nincs kapcsolata a demokratikus magyar emigrációval – mondom. A báró itt közbeszól és operettbe való történetet mond el egy Karib-szigeti magyar emigrációs csoportról, amelynek vezetője nemrég nyilaskeresztes jelvénnel ékesített levélpapíron fejezte ki a hódolatát a román királynak. Mondja is az illető személy nevét. Teljesen ismeretlen! Elképzelhető – miért ne? – hogy ebben a kommunista román titkosszolgálat keze van?

Az idő előrehalad. Cseng a telefon. A király – egyébként eléggé szűkszavú, eléggé merev mozgásban is, beszédben is – udvariasan kérdi: van-e még kérdésem hozzá? Megértettem. Két órát töltöttem nála. A fontosabb dolgokat elmondtam. Valóban, ne húzzuk tovább a beszélgetést. Búcsúznak. Udvariasan. Kikísér a ház elé. A báró mélyen meghajol, ő visz ki a kocsiján a pályaudvarra. Mondja: sajnós a négy királylány közül senki sem beszél románul és a politika sem érdekli őket. Ha Ófelsége elhunyt – kihalt a román királyi család! Üres lesz a trón. Mi lesz a monarchiával? No de ez most még nem égető kérdés.

Lelkére kötöm a bárónak, írjon a Kassa-ügyben a román tiszteknek. Megígéri. És azt is, hogy tartja Mihály király és köztem a kapcsolatot. Így búcsúznak.

Egy héttel később levelet hoz a posta. Nagy alakú boríték. Benne az 1921-es román királyi alkotmány azon pontjai tartalmazó szövege, amelyek Románia állampolgárainak teljes egyenjogúságát taglalják. És egy levélmásolat. A báró hosszú, román nyelvű levele egy Ciprus szigetén élő egykori román királyi alezredeshez, aki 1941/42-ben bizalmas beosztásban a bukaresti Légierők Parancsnokságán tevékenykedett. Ha valaki, úgy ez a tiszt – cseng a fülembe a báró szava – tudni fogja, van-e közük a románoknak Kassa bombázásához?

(Bécsi Napló, 1988. október 1.)

*

A volt román király ellenállásra való felhívása

Mihály, a volt román király honfitársait szeptember 19-én, hétfőn Ceaușescu állam- és pártvezető kormányával szembeni ellenállásra szólította fel. „Együttesen vegyék fel a harcot azok ellen, akik benneteket térdre kényszerítettek, kiéhezettek és nemzeti jellegtektől megfosztottak, hogy többé ne legyenek hóhérok és gyalázkodók” – mondotta az 1947-ben a kommunisták által lemondásra kényszerített uralkodó újságírók előtt Genfben, az ENSZ európai székhelyén. Mihály, a volt román király évtizedek óta nem tett politikai nyilatkozatot a hazájával kapcsolatos helyzetről.

(Neue Zürcher Zeitung, 1988. szeptember 21.)

Pro memoria

1988. karácsonyára jelent meg Cseh Gusztáv Hatvan főember című grafikai sorozata. Az 1985-ben fiatalon elhunyt művészre ezzel a beszélgetéssel emlékezünk.

„Én ezt a munkát hűséggel vállaltam” – Szépréti Lilla beszélgetése „képíró” Cseh Gusztávval –

Vándorol a kiállítás... A Korunk Galériából Székelyudvarhelyre, majd Marosvásárhelyre, Kézdivásárhelyre hívták meg a magát ezúttal „képíró”-nak nevező Cseh Gusztávot rézkarcaival. A régi könyvek belső címlapjára emlékeztető plakát és katalógus ezekkel a szép szavakkal ajánlja a néző figyelmébe a tárlatot: „Pantheon avagy képes csarnoka Hatvan Főembernek, akik a mi Pátriánkban születtek, éltek vagy tértek örök nyugalomra, és az igaság oltalmazásában különféle szép dolgok alkotásában jóemlékezetüket fennhagyták. Históriais könyvekből egybeszedegette és régi ábrázolásokról szép hasonlósággal rézre karcolta Cseh Gusztáv kolozsvári képíró az MCMLXXVII-MCMLXXX esztendőkből”.

Kis helyen, egy szoba falán is elfér az anyag, s leginkább egy lapjaira szétszedett képeskönyvet juttat eszünkbe.

– Valóban egy album lapjai ezek a rézkarcok – mondja a művész –; egy albumé, amit nyolcéves fiam kapott tavaly ajándékba, bőrbe kötve, ezüst csatokkal ellátva és dedikálva. Így akartam figyelmébe ajánlani elődeinket, szellemi nagyjainkat, és ugyanakkor valami maradandót hagyakozni rá örökölni. Egy könyv, amely egy személynek készül... Nem az én kitalálásom; az előzmény Kós Károly *Ida-könyve*. Ez adta nekem az ötletet, a kedvet, hogy magam készítek el egy könyvet teljes egészében, műhelyemben reszelt szélezéssel, szennylappal ellátva. Az anyagot magam válogattam, legjobb tudásom s ízlésem szerint, de Benkő Samu, Jakó Zsigmond, Kányádi Sándor tanácsait szívesen vettem. A szellemes plakátszöveget egyébként Benkő Samunak köszönhetem. Didaktikai szempont is vezérelt az arcképcsarnok összeállításában; voltaképpen kultúrtörténeti képeskönyvnek szántam, amit a fiatal nemzedékek is haszonnal tanulmányozhatnak.

– Ezért ragaszkodott a kortársak szeméhez, és „szedegette egybe a régi ábrázolásokból szép hasonlósággal” a portrékat?

– Én ezt a munkát hűséggel vállaltam; türelemmel, szívós munkával végeztem. Mintegy szolgálatként. Szerintem nem az volt a fontos, hogyan, miként látom én klasszikusainkat, jeles személyiségeinket. Hanem: hogyan maradtak fenn, hogyan élnek a mi tudatunkban. Feladatom csupán az volt, hogy egységes méretű másolatban készítsék egy sorozatot. Minden esetben az általunk legismertebb, legjobb, belénk rögződött ábrázolást vettem mintának. Az anyaggyűjtés nem volt könnyű. Előfordult, hogy kétszer másfél méteres festmény, töredezett repró, esetleg egy Bécsben őrzött rézkarc rossz állapotban levő másolata szolgált alapul. A kivitelezést tulajdonképpen 1975-ben kezdtem el, s két évre rá fogtam hozzá az arcképek rézre karcolásához. Ez körülbelül három évig tartott. Maga az ötlet, persze, jóval régebbi; olvasmányaim inspiráltak...

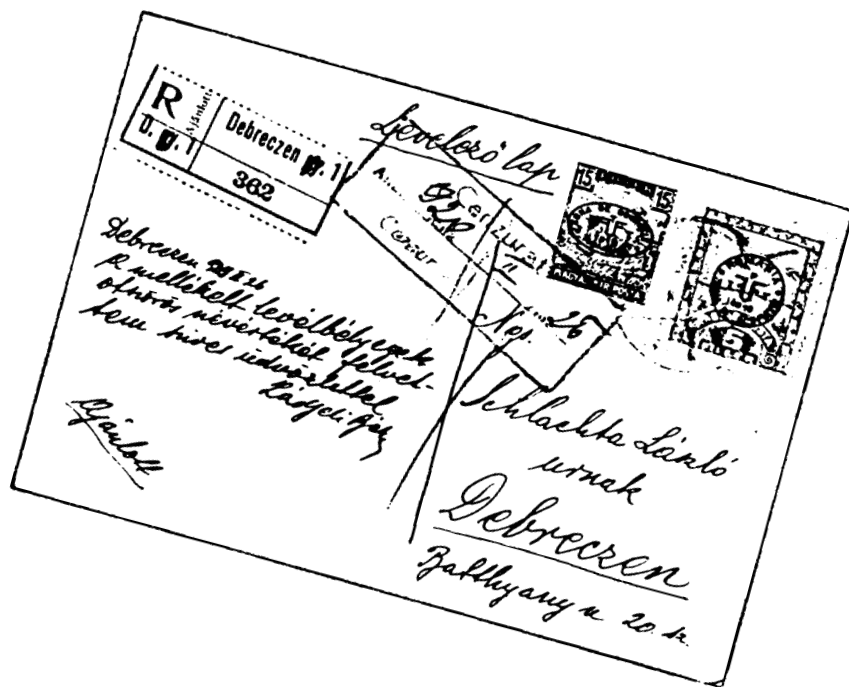
– Fia bőrbbe kötött könyvét sokan megkívtuk. De elfogadnánk egy egyszerűbb kivitelű nyomdai példányt is.

– Szó van róla, hogy megjelentessük könyv alakban: most folyik az előkészítés. Minden portréhoz egy idézet szeretnék mellékelni. Csak három-négy általam rézre karcolt egyéniségtől nem maradt fenn személyes feljegyzés, vallomás.

– Cseh Gusztáv az egyik legtöbbet foglalkoztatott grafikusunk. Illusztrál meséskönyvet a kiadónak, készít címlapokat, plakátokat tervez, a *Dolgozó Nő* grafikai szerkesztője, minden megyei kiállításon szerepel új munkával. Készül-e valami nagyobb vállalkozásra?

– Régi tervem az erdélyi műemlékek rézkarcban való megörökítése. Évek hosszú során át beutaztam tájainkat, felkerestem és lefényképeztem műemlékeinket. A dokumentáció tehát rendelkezésemre áll. Egy kissé megint Kós Károly nyomdokain haladnék; ehhez a munkához *Erdélyi kúriák* című fametszetkötete sugallta az ötletet. Itt többet adhatnék magamból, mint a portrék esetében. Meg kell keresnem a legalkalmasabb, legégyénibb kifejezőmódot, amivel ezeket a ma is álló, vagy részben meglévő műemlékeket hitelesen, felismerhetően rézre karcolhatom. S majd az egészet kortársaimra, utódainkra hagyakoznám...

(Új Élet, Marosvásárhely, 1981/9.)

Jövevényszavak

[Szilágyi Júlia]

Álom, repülőtér nélkül

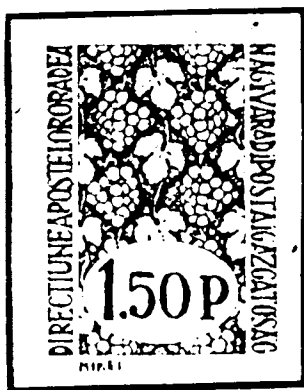
1. Az utcákat minduntalan falak zárták le. Az elsőnél fel sem tűnt, milyen furcsa: a barátnője édesanyja, akit ő mint orvosfeleséget ismert, s most – de ez is teljesen természetes volt – bejárónő, elnehezült testét, arcába hulló ősz haját meghazudtoló könnyed, begyakorolt mozdulatokkal felmászott a falra, majd őt is felsegítette. Mindkettőjüknél valami batyuforma cekker volt. Amikor már az ötödik falon is átsegítették egymást a barátnője édesanyja hirtelen lehajolt, kivett a cekkeréből egy lepényt, nagyon finomat (nem kóstolta meg akkor, mégis tudta, hogy nagyon finom), és odanyújtotta neki. Ő átvette, nem köszönte meg, csak begyűrte a saját cekkerébe. Közben családi ügyekről beszélgettek. A város, amelyről végig tudta, hogy M., pedig egyáltalában nem ismert rá, váratlanul dombszerűen hullámozó szabad térségben folytatódott. Gyermekek játszottak, futkároztak, bújócskáztak a dombok hajlataiban, fák, bokrok között. Kirándulásnak tűnt, bár az egészben volt valami díszletszerű: a növényzet, az ég és a távolban valami piros tárgy színe harsányan túlságosan *természetes* volt. A gyerekek, mintha háborúsdit játszanának, hirtelen a földre vetették magukat: az a távoli piros tárgy a levegőbe emelkedett rettentés zúgással, s ahogy közelebb ért, kiderült róla, hogy repülő csészéalj. Ekkor, ezekről az élénk színekről jutott eszébe, hogy a városban minden szürke: az utcákat keresztbe szelő falak, a barátnője édesanyja testén a ruha, fején a haj, de még a lepény is, amelyet elővette a szürke cekkeréből. Szürke volt a százas is, amelyet ugyancsak a batuszerűségből kotort elő hosszas keresgélés után, amikor ő megmondta, hogy haza szeretne utazni vonattal, de fél, hogy ami nála van – egy gyűrött ötvenes meg egy huszonötös – nem lesz elég. Futni kellett, s a barátnője édesanyja lemaradt mellőle. Nem tudni honnan előkevert idegenekkel futott sokáig, aztán meglátták a földszintes, nagyon egyszerű állomásépületet. Már jött is a vonat. Csodálatos vonat volt, hófehér, piros csíkokkal, széleseben száguldott be az állomásra, a vagonok oldalán két sor polc látszott, azokra kellett felkaspaszkodni, hogy bemásszanak az ablakon, mert a vagonoknak nem volt ajtaja. Mindenki fürge volt és ügyes, neki is sikerült felcsimpaszkodnia az alsó polcra, a másodikra már felsegítette valaki és előzékenyen belökte az ablakot. A vagon utastere szűk volt és rettenetesen piszkos. Ülés nem volt, az emberek a padlón kuporogtak, volt, aki aludt. Nem csodálkozott ezen sem, hanem helyet keresett magának, leült, elővette batyujából a szürke lepényt és enni kezdett. Nagyon ízlett. Amikor megjelent a kalauz – sápadt, szőke, törékeny fiatalasszony vagy leány – odanyújtotta neki a százast és elmagyarázta, miért nem vehetett jegyet az állomáson. A fiatalasszony (vagy leány) biccentett, eltette a pénzt, és amikor ő a jegyét kérte, unott hangon közölte, hogy jegy nincs. És mi lesz velem, ha jön az ellenőr és kéri a jegyet? – kérdezte ő. Természetesen leszállítják – válaszolta fakó haját igazgatva a fiatalasszony (vagy leány).

Ő sírni kezdett, többen felébredtek, és némán hallgatták. Miféle emberek maguk! – hallotta a maga ismeretlen, őrjöngő hangját. Ekkor a fiatalasszony (vagy leány) váratla-

nul lecsapta a táskáját, a fejéhez kapott és felüvöltött: Miféle emberek vagyunk! Miféle emberek vagyunk! – sikoltozta és kitámolygott a vagonból.

EKKOR FELÉBREDT ÉS ELHATÁROZTA, HOGY NEM ALSZIK TOVÁBB.

2. Egy fényűzően modern, oktaéder alakú csarnokban meglátta B. E.-t, aki szomorú főkaarcával, szépen tagolt mondatokba foglalta intelmeit a köréje sereglett kifejezés-telen arcú gyerekeknek. Amennyire oda tudott figyelni, úgy hallotta, hogy szívhezszólan hirdeti, milyen fontos, hogy anyák napján a gyerekek virággal, szavalattal köszöntsék édesanyjukat. Ekkor a gyerekek tömegén átfurakodva odajött hozzá Z. I. tanárnő, és nagyon aggodalmas arccal segítségét kérte. Kézen fogva átvezette egy másik terembe, ahol hatalmas asztalon színes ábrák és táblázatok voltak. Elmagyarázta, hogy egy tanítványától a franciatanára az '*être*' létige közelmúltját követeli, minden igemódban, és feltétlenül segíteni kell a gyereken. Ő idegesen igyekezett visszaemlékezni, vajon nem tévesztem össze a *passé composé*t az *imparfait*-val? – gyötrődött, és érezte, valóban nagyon fontos, hogy az a gyerek tudja: csak az imént *voltunk* (egyszerűen) vagy összetetten, és már meglehetősen rég.

Horváth Alpár versei

az új eszme

a hóhérok amikor már
mindenkit felakasztottak
sorsot húztak és sorban
felakasztották egymást

-- -- -- -- --

az utolsó eltűnődve a
megmaradt bitókra s kötelekre
nézett -- -- -- -- --

– s én most felkössem magam
egy eszméért?

a szarvas szerencséje

hatalmas állat volt -- -- -- --

a csűrben egy gerendára
akasztották fel -- -- -- --

-- egy hófúvásban találták

-- -- mesélte az öreg -- --

agancsai beleakadtak

a ciheres ágaiba

s a szerencsétlen állat

ott pusztult -- -- -- -- még

szerencse hogy nem bukkantak

rá a farkasok -- -- mondta az

öreg -- -- -- -- --

a városba tegnap beszökött a hős

a vasember végül

vascsizmát vett és

új vaskesztyűt -- -- --

aztán fásultan az

elnyútt városra

bámult -- -- -- --

krrr -- krrr -- -- --

zűmmögtek apró

szű-fiókák -- -- -- --

harangjáték

a harangozó már
lejött a toronyból
mikor fenn megkondultak
a harangok -- -- -- --
iszonyodva rohant vissza
de fenn senki sem volt

elvagdosta a köteleket
megkötözte a harangokat
de a harangok csak
zúgtak tovább -- -- -- --
segítségét hívott s kidobták
a toronyból a harangokat
de a harangok csak
zúgtak tovább -- -- -- --
végül vízbe vetették őket
ott hol a legmélyebb a tenger
és ekkor -- -- -- --
--- megkondultak a
tengerek

(In: Töredékes emlékirat, Kriterion. 1985)

Más...

Törvényeink

A különleges értékű bélyegekről

Kormányrendelettel az Államvédelmi Hatóság az 1983. évi Törvényerejű rendelet a bélyegekről és a bélyeggyűjtésről melléklettel módosított, kiegészített, ártóképpen megújított. A jogi és természetesen gazdasági érdekeket figyelembe véve a következők általános szabályait a következők:

Az állami szociális egyesügek és intézmények, a művelődési és ifjúsági szervezetek köztük az egyháziak, illetve a KÖZVIRTSÓK kapott az állami tulajdonban lévő bélyeggyűjtés végső soron a Kormányrendelettel a Vállalkozásokról.

1983. március 1-én megalkotott a Nemzeti Bank Kormányrendelettel a Kormányrendelettel a Nemzeti Bélyeggyűjtéséről, melynek feladata a hazai és külföldi bélyeggyűjtésnek. Illetve a juttatás — illetve azaz, amelyek a belyeggyűjtés rendszerének az állami tulajdonban — megszerzésére, nyújtására és megőrzésére.

Az állami szociális egyesügek és intézmények, amelyek részben a hazai vagy a külföldi bélyeggyűjtés és más illetékes juttatás, illetve azaz, amelyek a belyeggyűjtés rendszerének az állami tulajdonban — megszerzésére, nyújtására és megőrzésére.

A lakossági, művelődési szervezetek, az egyesületek és intézmények az állami tulajdonban lévő bélyeggyűjtés végső soron a Kormányrendelettel a Vállalkozásokról a belyeggyűjtés végső soron a Kormányrendelettel a Vállalkozásokról a belyeggyűjtés végső soron a Kormányrendelettel a Vállalkozásokról.

A nemzeti tulajdonban lévő bélyeggyűjtés és más illetékes juttatás, illetve azaz, amelyek a belyeggyűjtés rendszerének az állami tulajdonban — megszerzésére, nyújtására és megőrzésére.

05 DE ANI DE LA RAJONIA PARTIDULII COMUNIST ROMAN 1967-1968

05 DE ANI DE LA RAJONIA PARTIDULII COMUNIST ROMAN 1967-1968

05 DE ANI DE LA RAJONIA PARTIDULII COMUNIST ROMAN 1967-1968

05 DE ANI DE LA RAJONIA PARTIDULII COMUNIST ROMAN 1967-1968

05 DE ANI DE LA RAJONIA PARTIDULII COMUNIST ROMAN 1967-1968

Gheorghe Vitanidis

Filmművészetünk legtermékenyebb évei

A művészember sorsát alapvetően meghatározzák korának történelmi-társadalmi feltételei. Műve pedig annál értékesebb, minél inkább sikerül kifejeznie az általa megélt korszak legnemesebb, leghaladóbb eszméit, törekvéseit. Hiszen tudvalevő, hogy az igazi nagy művészek alkotásaikban mindig szívvel-lélekkel szolgálták országukat, nemzetük felemelkedését. Mint filmrendező, én is ilyen szenvedélyes társadalmi elkötelezettséggel hoztam létre legjobb műveimet abban a termékeny, alkotó munkára serkentő művelődéspolitikai légkörben, melyet hazánkban a IX. pártkongresszus honosított meg. A Ceaușescu-korszak a román filmművészet számára is új távlatokat és lehetőségeket nyitott meg, s a felszabadult, pezsgő alkotókedv meg is hozta gyümölcsseit. Hangsúlyozni szeretném, hogy filmeseink tevékenységének vezérelveit Nicolae Ceaușescu elvtárs fogalmazta meg kongresszusi beszédeiben és a hetedik művészet dolgozóival való találkozásai alkalmával. Ily módon a mai román filmművészet pártunk főtitkárának köszönheti mind eszméi, mind művészi, mind pedig mennyiségi fejlődését. Nicolae Ceaușescu elvtárs kérte tőlünk, hogy népnevelő küldetésünk érdekében minden műfajban és stílusban, minden nézőréteg számára készítsünk minél több szocialista eszmeiségű filmet. Találkozóinkon pártunk főtitkára arra is rámutatott, hogy a mai valóságot tükröző, a szocialista építésben elért kimagasló sikereinket és ezek cselekvő hőseit bemutató filmekre van szükség, hogy ezekkel újabb nagy országépítő tettekre mozgósítsuk a dolgozó tömegeket. És felhívta a filmesek figyelmét arra, hogy alkotásaikhoz közvetlenül a mai életből merítsenek ihletet, ebből a kiapadhatatlan, mindig friss és eleven forrásból, ne pedig a korszokban tartott állott vízből. Nicolae Ceaușescu elvtárs arra is buzdított, hogy filmjeinkben örökítsük meg történelmünk nagy eseményeit, személyiségeit, ábrázoljuk a harcot, amelyet az idők során népünk vívott a szabadságért, a függetlenségért, a társadalmi felemelkedésért és igazságosságért. Így született meg a nemzeti filmeposz, amely a legrégebb időktől, a dákok és a rómaiak harcaitól, majd egymásra találásától kezdve felöleli történelmünk sorsdöntő eseményeit, azzal a céllal, hogy elmélyítse a szocialista hazafiság érzelmeit, s a más műfajú alkotásokkal együtt hatékonyan hozzájáruljon a néptömegek eszmei felemelkedéséhez, a szocialista forradalmi tudattal felvértezett új ember kialakításához. Filmjeink felölelik tehát nemzetünk egész múltját és történelmi-társadalmi fejlődését a mai napig. És ma már arról az emberről szólhatunk filmjeinkben, aki nemcsak uralja a történelmi időt, de gyorsítja is a történelmi haladást, tudatosan alakítja közösségi és egyéni sorsát. És amikor majd a holnap krónikásai felidézik napjaink alkotó embereinek forradalmi tetteit, az eredményeket mérlegelve bizonyára a mi filmes nemzedékünket is méltatják, mint olyan művészeket, akik igyekeztek felemelkedni a Ceaușescu-korszak magaslataira. S az új idők filmművészeinek munkásságáról is el lehet majd mondani: nem volt könnyű, nem is lehetett. De eleitől fogva, fiatalságunk egész lendületével dolgoztunk azon, hogy lerakjuk az alapokat, és igen sokan közülünk egész életüket az új szocialista embertípust kialakító művek létrehozásának szentelték. Jómagam is fiatal voltam még, amikor – több mint két évtizeddel ezelőtt – elkezdtem a filmrendezést. Műveim meghatározó jegye, hogy a Ceaușescu-korszakban születtek, a pártfőtitkár szabad alkotói távla-

tokat nyitó, felbecsülhetetlen értékű útmutatásainak szellemében. Filmjeim között ezért sok a fontos politikai kérdéseket boncolgató alkotás, mint amilyen a *Szerelem és forradalom*, *A világ teremtése* vagy *A pillanat*. A nemzeti filmpozsorozatokba tartozik a *Burebista* című filmem és az eredetileg a televízió számára készült *Függetlenségi háború* négy epizódja. De a műfaji-stílusbeli változatosság jegyében forgattam már olyan, nagy népszerűségnek örvendő, hazafias szellemű kalandos-romantikus produkciókat is, mint *A román testőr*, *Az ezüst álarc*, vagy *A türkiz nyakék*. Ugyanakkor grandiózus ünnepi előadások megrendezésével is foglalkoztam. Ezekre a bukaresti Augusztus 23. stadionban és a Polivalens teremben került sor, és azért voltak – úgymond – „filmese szemmel” rendezve, mert a televízió is közvetítette, és filmre is rögzítették őket.

Hozzátenném még, hogy több mint húsz éve a fővárosi I. L. Caragiale Színház- és Filmművészeti Főiskola tanára is vagyok. Több filmes nemzedék tartozik neveltjeim közé, kiváló képességű rendezők, akik most színházakban dolgoznak vagy kollégáim a stúdióban, s akiket munkásságukban szintén a párt főtitkárának újjáélesztő szellemű, forradalmi gondolkodása vezérel és ösztönöz. Mindannyian megtisztelő kötelességünknek tartjuk, hogy művészetünkkel itthon és világszerte öregbítsük a román kultúra hírnevét, jobb, esztétikai és eszmei szempontból egyaránt kimagasló, az ország forradalmi átalakulásait híven tükröző filmeket alkossunk. Ehhez megvan minden anyagi és szellemi feltételünk. És mindezekért most, amikor az egész ország szívből jövő szeretettel, tisztelettel és hódolattal köszönti pártunk főtitkárát, mi, filmművészek is hálás köszönetet mondunk neki. Sok-sok boldog évet, jó egészséget kívánunk Nicolae Ceausescu elvtársnak, hogy továbbra is újabb nagy győzelemre vezesse népünket, áldozatos, fáradhatatlan munkásságával a haladás és a civilizáció újabb csúcspontjaira emelje drága hazánkat, a szocialista Romániát.

(Új Élet, 1988. 2. sz.)

Megéneklünk, Titánia!

Bacsó Péter filmrendező megint a „dolgok elevenjébe” kívánt vágni kedvelt műfaja, a szatíra segítségével. Egyre terebélyesebb életművében azok a filmek, amelyek a „társadalmi visszasságok” karikírozását tűzték ki célként – az egy *A tanú* kivételével – többnyire felemásra sikeredtek. Nem kivétel ez alól legújabb kétrészes munkája, a *Titánia, avagy a dublőrök éjszakája* című film sem.

Bacsó kivételes képessége, hogy ráérez a „korszellemre”, arra, hogy mi van a levegőben, miről kell (és lehet) beszélni. Olyan témákat választ, melyek az adott időszakban a figyelem középpontjában állnak, és ezekről mondja el egyéni véleményét különféle műfajokban (pl. az úgynevezett „ötvenes évek” problémájáról: *A tanú, Tegnapelőtt, Te rongyos élet*; az értelmiségi létről: *Ereszd el a szakállamat, Zongora a levegőben, Banánhéjke-ringő*). Talán nem túlzás megkockáztatni a kijelentést, amely szerint Bacsó Péter nem filmművész a szónak abban az értelmében, ahogy Jancsó, Fellini, Wenders, Tarkovszkij az, vagyis elsősorban nem képekben gondolkodik, hanem olyan értelmiségi, aki a filmben találta meg az őt foglalkoztató kérdések megfelelő kifejezőmódját. Munkáiban a dialógusoknak legalább akkora fontosságuk van, mint a képalkotásnak, néha pedig jóval nagyobb. Erősen narratív jellegű művek, kis túlzással „téziszfilmek” születnek Bacsó keze alatt, és ez a filmben foglalt tételesség, a „rázós” (vagy annak ítélt) mondandó általában minden filmje utánvitákat kavár.

A rendező szeret azon a vékony kötélén egyensúlyozni, ami (szerinte) a már kimondhatót választja el a még tilostól, így nem csoda, hogy az egyik oldalról vállalkozásait úttörőnek, a másiktól szalonellenzékinek titulálják nem is egyszer. Különösen igaz ez utolsó filmje esetében. Bár az előzetes propaganda, a különféle nyilatkozatok, beharangozók igyekeztek tompítani a *Titániával* kapcsolatban felmerült már-már egyértelmű analógiákat, a kritika pedig kétségbeesetten küszködik azzal a feladattal, hogy ne mondja ki azt, amit mindenki tud. Azt hiszem nyitott kapukat döngtetünk, amikor leírjuk, hogy a filmbéli diktatúra mintájául a mai Románia szolgált, az örült zsarnokot pedig a valódiról mintázta a rendező. Viszont szakmai tudását dicséri, hogy filmjében ez a triviális tény sehol sem érhető tetten egyértelműen, ugyanakkor szinte didaktikus módon minden kulcsot megad a nézőnek a kézenfekvő behelyettesítéshez. Bacsó filmje arról árulkodik, hogy létrehozója – legalábbis a közismert anekdoták és pletykák szintjén – igen tájékozott szomszédunk belső viszonyaiban, sorra bukannak fel azok az ismert (?) motívumok, amelyek itthon is közszájon forognak a jólétesültek körében. Van itt vadászat (kelet-európai párt- és állami vezetők kedvenc sportja), hatodrangú egyetemi díszdoktorátusa huszadrangú tudósfeleségnek, „tudományos táplálkozásnak” nevezett népéheztes és „helyszíni útmutatás”, besúgás és rohamosztag, miniszterek sajátos rotációja és városrendezés maketten – csupa ismerős, nehezen félreérthető mozzanat. Különösen ügyes a színek – piros-sárga-kék – alkalmazása, melyek nem egy esetben mintegy véletlenül állnak össze trikolorrá a háttérben.

A rendező a „zsarnokság diszkrét bájának” ábrázolása közben van igazán elemében. Az első részben azt a feladatot viszont, hogy mindebből értelmes történetet hozzon össze, csak nehezen, vagy alig tudta megoldani. Kiválóak a Főtitán agóniája közben bemutatott fiktív híradórészletek, diadalmas harci jelentések, a megrettent orvosok és tábornokok alakjai, vagyis azok a jelenetek, amelyek egyszerre reálisak és szürreálisak, azaz

pontosan olyanok, mint a mai román állapotok. A három dublőr népmesei ihletésű, gyakran erőltetett története jóval kevésbé „élvezhető”; elemeire esik szét, belefulladás az anekdotázásba, az egyetlen árva poénra kihegyezett hosszadalmas jelenetekbe. Kis túlzással azt is mondhatjuk, hogy két filmet látunk, amelyek közül a második csak azért készült el, hogy elé lehessen illeszteni azt a tablót, amit Bacsó igazán meg akart festeni. Ha az első rész gyilkos szatíra, akkor a második szatíra szeretne lenni – gyilkosságokkal. Ez pedig olyan hibrid, amilyen még nem született. Egyetlen jól eltalált, nagyon hatásos képsort találtam csupán a második részben, azt, amikor a Főtitán felesége a diktátor halála után a senkit sem képviselő képviselőházba érkezik. A rendezőnek itt sikerült szinte kézzelfoghatóan bemutatni azt a tanácstalanságot, hatalmi vákuumhelyzetet, ami a „nagy ember” távozásakor áll elő egy diktatúra legfelsőbb vezetésében.

Bacsó Péter ismét olyan filmet készített, ami széles körben mozgósította a különféle előjelű indulatokat és véleményeket. Mindkét tábor – teljes joggal – meg tudja mutatni azokat a pontokat, amelyek miatt szereti vagy nem szereti ezt a filmet. A magunk részéről csupán arra szeretnénk utalni, hogy Bacsó filmje arról is szól, hogy mit és hogyan lehetett elmondani Magyarországon 1988-ban egy „baráti” diktatúráról, amely a civilizált Európa szégyenfoltjává vált. A hosszú, kényszeredett hallgatás után ez is valami, a tragédia súlyához képest viszont vajmi csekély. Erről azonban nem Bacsó Péter tehet, ő csak egy nézhető, sikeres közönségfilmet készített. Azokról pedig, akik a dolgokat ilyen sikerrel juttatták mélypontra – a határ mindkét oldalán – Medvegyev szavaival „ítéljen a történelem”.

[Mátay Mónika]

De mi lesz a könyvekkel?

A jövő század Kelet-Közép-Európával foglalkozó történésze minden bizonnyal értetlenül, gyanakodva áll majd a megmagyarázhatatlannak tűnő jelenség előtt: a nyolcvanas évek közepétől Magyarországon sorra-rendre kezdtek megjelenni olyan könyvek, amelyek egyetlen közös pontja, témája, már-már jelszava: Erdély... Gyanús ez a nagy bőség, főként az előző évtizedek kínos, megalázó hallgatása, a kisebbségi kérdés, a határon túl élő magyarság sokak által ismert gondjainak intézményes semmibevétele után. A figyelmes kutató azonban a régmúlt korszak behatóbb tanulmányozása után rá fog bukkanni a tágabb összefüggésekre is, így például arra, hogy az „Erdély-könyvek” lavínája nem emelhető ki abból a politikai és kulturális átalakulási folyamatból, ami az uralmon lévő marxista párt akarata ellenére, sőt, ellenében zajlott le a nyolcvanas évek Magyarországon. Ennek a folyamatnak egyik első mozzanataként jelölheti meg majd e könyvek kiadását, és nem fog tévedni, ha így tesz.

A hatalmához végsőkig ragaszkodó Kádár-klikk veresége előtti egyik utolsó „húzása” a nemzeti érzések meglovaglásának kísérlete volt az össznemzeti konszenzus megőrzése céljából. Az őket felváltó pragmatikus irányzat már meg sem kísérelte visszagyömöszölni a szellemet a palackba, s ha már kint volt, szintén megpróbálta a maga javára fordítani. Tény, hogy egy nyíltabb, szókimondóbb és hatékonyabb külpolitikai irányzat bontakozott ki, amely végre a megtárgyalható és megtárgyalandó kérdések sorába emelte a kisebbségi – elsősorban pedig a Romániában élő magyarság – kérdését, de ezzel csak az első lépéseket tette meg azon az úton, ami az elmúlt évtizedek politikai hibáinak, sőt bűneinek szinte reménytelennek tűnő kijavításához vezethet. Bár az eltékozolt évtizedek nyomaszórtó súlyától aligha tud rövid úton megszabadulni.

Az Erdély-irodalom felvirágzása egybeesik a három T-re [Tiltjuk – Tűrjük – Támogatjuk] felszegezett majd két évtizedes magyar kultúra(ellenes)politika csődjével, és egy olyan példa nélküli átalakulással a szellemi élet terén, ami évtizedekre meghatározta az ország szellemi arculatát – írhatja majd történészünk. Az sem kerülheti el figyelmét, hogy az első valódi magyar tudományos „bestseller” a 950 forintba kerülő (!) háromkötetes *Erdély története* volt, amelynek sikere nem utolsó sorban azzal magyarázható, hogy egy politikailag mindaddig kényesnek tekintett témában magas színvonalon adott közre olyan anyagot, amit először olvashatott állami kiadó gondozásában a nagyközönség. Ez utóbbi persze elsősorban a harmadik kötetet forgatta, hiszen mindenekelőtt a Trianon utáni évek értékelésére és a mai helyzetre volt kíváncsi. Hasonló sikernek bizonyult Raffay Ernő *Erdély 1918-1919* című kiváló szaktanulmánya is, tehát egy szintén tudományos munka, amely mentes a direkt politizálásnak még a látszatától is. Az a tény viszont, hogy az I. világháborút lezáró Párizs környéki békékről, illetve Erdély elcsatolásának körülményeiről írott mű nem csupán szakmai berkekben váltott ki zajos visszhangot, jelzi a hihetetlenül felfokozott információigényt, a közvélemény lefojtott, ki nem elégített várákozását: Erdélyről beszélni, írni kell.

Az egyre gyorsuló események, a Romániából érkező mind aggasztóbb hírek, végső lökésnéként pedig a menekülők első hulláma 1987 végén elsöpörte a még meglévő gátakat, elkövetkezett az az idő, amikor ki lehetett – és kellett – lépni az egyébként felbecsülhetetlenül hasznos történelmi elemzések köréből, és a pillanat parancsára a máról kellett írni. Az első két ilyen könyv, dr. Kende Péter *Erdélyből jöttek*, Franka Tibor: *Most jöttem*

Erdélyből, a riport műfajában született, amivel a szerzők sikeresen oldották meg a tárgy-szerűség és az óvatosság kettős kívánalmát: a kétségbeesésükben hazájuk elhagyása mellett döntő emberek megszólaltatása hiteles, első kézből származó információkkal látta el a magyar olvasókat, akik mohón olvasták fehéren-feketén leírva azt, amiről eddig csupán a szóbeszéd szólt, ugyanakkor a szerzőket sem lehetett elmarasztalni azért, mert túl messzire merészkedtek, hiszen nem ők mondták ki a „kemény” dolgokat, csupán krónikásai voltak egy szomorú eseménysornak. Ez azonban semmit sem von le érdemeikből, hiszen elsőként ők tudósítottak egy megrázó eseményről, tisztességesen, jó szándéktól vezetve. E könyvek esetében a közismert „átcammogási idő” is csodálatos módon valóban „átfutási idővé” vált, a kiadók is ráéreztek arra, hogy ez esetben a gyorsaság az egyik legfontosabb erény.

Képzletbeli történészünk erejét valószínűleg meghaladja a napi- és hetilapok áttekintése, így szükségszerűen azokhoz a könyvekhez fordul majd, amelyek számítógépes könyvtárában az „Erdély” tárgyszó alatt szerepelnek. Utólag talán nehéz lesz pontos kronológiát felállítania, mert az 1988-as év nyarától kezdve jó kéttucat olyan könyv jelent meg, amelynek címében valamilyen formában ott van az „Erdély” szó. Ha becsülettel végigbongésszi e műveket rá fog jönni arra, hogy korántsem azonos színvonalú, egyformán tisztességes és főként nem azonos indítatásból megírt műveket tart kezében. Mivel a szerzők túlnyomó többségének neve semmit sem jelent számára, nem feszélyezi majd annak kimondása, hogy ezek a könyvek nem csupán Erdélyről szólnak, hanem arról is, ki hogyan érezte szükségét a megszólalásnak – vagy éppen a hallgatásnak – egy olyan időszakban, amikor a bátorságot már nem azon mérték, mit lehet kimondani Erdély kapcsán.

Nem fogja megbánni, ha elolvas két olyan könyvet, amely „odaátról” származó írók torokszorító hitelességű mestermunkája (Köteles Pál: *Búcsú Erdélytől*, Csiki László: *Titkos fegyverek*). Eltöprenghet nívós riportkönyvön, amelyben történészek, szociológusok, politológusok elemzik a kialakult helyzetet, vetnek számot a magyar politika lehetőségeivel. (Forró Tamás-Havas Henrik: *Arad után – ki tudja, merre?*) Olvashat továbbá tudományos műveket, amelyek az erdélyi történelem egy-egy kisebb korszakát vagy speciális területét vizsgálják (Botlik József: *Erdély tíz tételben*; A. Gergely András: *Településrendezés és urbanizáció Romániában*). Felteheti magában a kérdést: vajon miért nem jutott korábban eszébe olyan „tekintélyes” szerzőknek, mint Nemeskürty István vagy Végh Antal elmerülni ebben a hálás témában, és dokumentumjátékot, illetve sebtében összeütött riportkönyvet megjelentetni róla. Borzonghat Bartis Ferenc nagy vitát kavarázó emlékezéseinek (*Rácsok között Romániában*), amelynek stílusa már az ekkor kiépülő bulvársajtó igényeihez igazodik a leginkább. Felfigyelhet arra a jelenségre is, hogy vannak akik gátlástalan pénzkeresés, gyomorfordítóan cinikus szenzációhajhászás céljából fogtak tollat, hogy elmondják a magukét Erdély kapcsán, vagy sokkal inkább ürügyén, egy nemzeti sorstragédiát használva fel saját céljaikra: Harsányi Gábor: *Menekülés Erdélyből a Szentföldre*; Bocskai Miklós: *Futballsztár Erdélyből*. Mondhatná persze, a demokráciához ez is hozzátartozik, a sokszínűség mindenképpen előny. Ezt állítva jövőbeli történészünk csupán arról feledkezne meg, hogy a demokráciát a nyolcvanas évek Magyarországon éppen csak elkezdte tanulni a nemzet, amelynek felelős vagy felelőtlen írástudóitól joggal kérdezi majd az utókor: korábban mi volt, néhány évtized múlva mi lesz ezekkel a könyvekkel?

[Nagy Zsolt]

Ajánló bibliográfia
az erdélyi tárgyú magyarországi könyvekről
1988. II. félév

Szépirodalom

- Deák Tamás: Az érsek imája (színművek)
Erdélyi Csillagok. Romániai magyar írók antológiája
Köteles Pál: Búcsú Erdélytől
Majtényi Erik: Tejfehér éjszakák
Nemzeti olvasókönyv
Ordas István: Az aradi tizenhárom (ifjúsági)
Szabó Gyula: Kerti képek
Szabó Zoltán: Szerelmes földrajz
Szilágyi Domokos: Világ szava (versek)
Tamási Áron: Bölcső és bagoly (önéletrész)
Török Tamás: Erdélyi Mefisztó (regény)

Irodalomtörténet

- A Kritérium műhelyében. Beszélgetések Domokos Gézával
Bodor Pál: Az olvasás ihlete. Irodalmi napló
Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei
Jósika Miklós: „Idegen, de szabad hazában” (levelek)
Tarnóc Márton: Kettős tükör

Történelem

- A. Gergely András: Nemzetiség és urbanizáció Romániában
A nemzeti kérdésről. A nemzeti kérdés lenini elméletének alakulása 1896-1914.
Baló György: Kilenc beszélgetés a '80-as évekből
Bartha Antal: A magyar nép őstörténete
Botlik József: Erdély tíz tételben (1918-1940)
Erdély története I-III. (3. kiadás)
Fallenbüchl Sándor: Magyarország főméltóságai
Gerő András: Az elsöprő kisebbség. Népképviselő a Monarchia Magyarországon
Herner János: Rontás és ígérés – Politikai boszorkányperek Erdélyben 1668-1688.
Hősök tere '88
Kiáltó szó (Kós Károly, Zágonyi István, Paál Árpád röpiratai)
László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete
Magyarok a Kárpát-medencében
Mályusz Elemér: Az erdélyi magyar társadalom a középkorban
Nagy László: Tündérváros fejedelme. Báthory Gábor
Nemeskürty István: Erdélyi krónika 1916-1967.
Raffay Ernő: Erdély 1918-1919-ben (2. kiadás)
Szász György: Erdély múltjáról jelenidőben
Szent István és kora
Virt László: Márton Áron a lelkiismeret apostola

Művészettörténet, művelődéstörténet

Az én Erdélyem. Domokos Pál Péter elmondja életét
Cseh Gusztáv: Hatvan főember (album)
Herepei János: A Házsongárdi temető régi sírkövei
Kelecsényi László: Múltunk neves könyvgyűjtői
Kós Károly: 1883-1977. (2. kiadás)
Kós Károly: Erdély
Kós Károly: Székely balladák
Moravánszky Ákos: Építészet az Osztrák-Magyar Monarchiában 1867-1918.

Néprajz, népművészet

Adomák és tanítómesék (Kríza János hagyatékából)
Andrád Sámuel: Elmés és mulatságos népi anekdoták
Beke György: Csángó passió
„Hol sírjaink domborulnak”. Festmények az erdélyi népi építészetéről
Ismeretlen moldvai nótafák
Szacsvey Imre: Erdélyi utakon (2. kötet)
Venczel József: Erdélyi föld – erdélyi társadalom

Román szerzők magyarul

Caragiale, I. L.: Az elveszett levél és egyéb komédiák
Goga, O.: Hív a földünk (versek)
Popescu, D. R.: Királyi vadászat (regény)
Sadoveanu, I. M.: A századvégi Bukarestben (regény)
Voiculescu, V.: Bölényfej (novellák)

[Készítette: Bartók Györgyi.]

Az illusztrációk jegyzéke

1919. október 20-án Dicsőszentmártonból küldött ajánlott levél. A bélyeg: Kolozsváron románok által engedély nélkül felülnyomott magyar bélyeg „Regatul României” felirattal. Megérkezett 1920 júniusában. Nyolc hónap késés: „Cenzurat Diceo-San-Martin”. 313. o.

Nagyszebenből 1919. október 13-án Bukarestben nyomtatott, román bélyeggel küldött levelezőlap, noha az érvényes szerződések értelmében a közigazgatás – így a postaforgalom biztosítása – is magyar kellene legyen. A lap megérkezett 1919 decemberében. Másfél hónap késés: „Cenzurat Mărul Roșu” (Mezőhegyes). 317. o.

Levél Budapest román megszállásának idejéből. 1919. augusztus 15. Sopronba érkezett szeptember 19-én, egy hónap késés: „Cenzurat postul Budapesta”. 325. o.

Levelezőlap Csíkszeredából 1919. november 16-áról. Megérkezett Budapestre 1920. február 3-án. Két és fél hónap késés: „Cenzurat Csiksereda”. 329. o.

A Debrecent megszálló román csapatok parancsnokának, Constantin Boboiceanu ezredesnek a parancsára a lefoglalt magyar bélyegeket átnyomják román felirattal. 1919. november 21. „Zona de ocupație”. A bélyegek kifogyásakor a megszállt Nagyváradon a magyar posta által nem engedélyezett „Magyar Posta” feliratú bélyegeket nyomtatnak, és azokat is román nyelvű felülnyomattal látják el. 1919. december 23. 333. o.

Borosjenő 1919. november. Engedély nélküli új román pénzegység felülnyomás magyar bélyegeken. 333. o.

Ferdinánd román király és Mária királyné 1919. május 25-én Nagykárolyban látogatáson a megszálló román csapatok parancsnokai jelenlétében. 336. o.

„Szilágysági Posta” önálló, engedély nélkül kiadott bélyegek (1945. március), magyar pénznemben jelölt értékekkel. 338. o.

Debreceni, román megszállás alatti levelezőlap 1920. február 25-én cenzúrázva, felülnyomott magyar és román gyártású „magyar” bélyegekkel. A felülnyomás szövege: „Zona de ocupație 1919 România”. 340. o.

1945. március 7-én a magyar posta engedélye nélkül kiadott bélyegek. A kétnyelvű felirat a forgalomba bocsátó Nagyváradai Postaigazgatóságra utal. 342. o.

Nagyszeben 1919. augusztus. Engedély nélküli román címer felülnyomás magyar bélyegen. 344. o.

Levélzáró emlékbélyeg 1940-ból. 347. o.

„Szilágysági Posta” 1945. február-március. Engedély nélküli román felülnyomás magyar pénznemben, magyar bélyegen. 349. o.

Engedélyezett felülnyomás magyar pénznemben (korona) eredetileg 4 filléres Magyar Köztársaság bélyegen. Temesvár 1919. augusztus 17. – 1920. március. Román megszállás (ugyanitt szerb és magyar felülnyomású bélyegek is forgalomban voltak előzőleg). 349. o.

1919. december 20-án Bécsből küldött hivatalos banklevél. Megérkezett Brassóba 1920. március 21-én. A három hónap késés: „Cenzurat Cluj”. 355. o.

A Marosvásárhelyen lefoglalt román bélyegekre – amelyeket az oda jogtalanul bevonuló román közigazgatás vitt magával –, a jogosan visszatérő magyar postaszervezet által készített magyar-latin nyelvű felülnyomat: „Erdély-Transilvania” (1944. szeptember). 355. o.

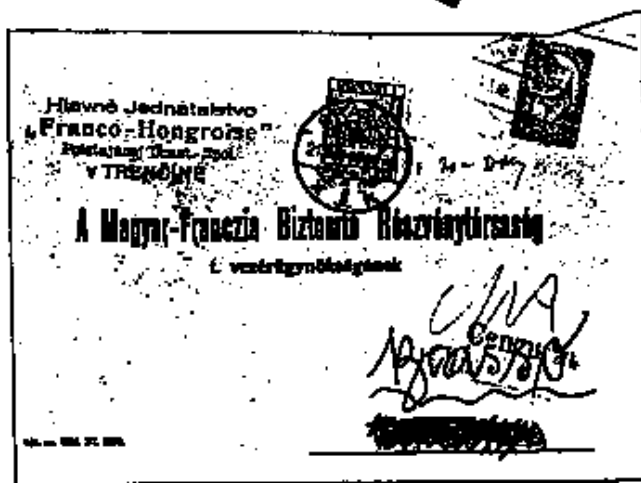
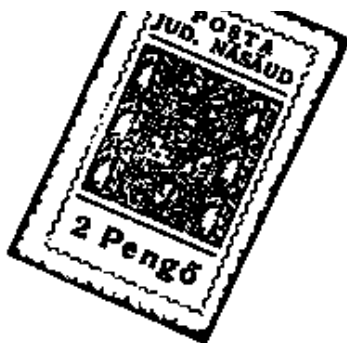
Besztercén (Naszód megye), 1945. január 1-jén engedély nélkül kiadott román feliratú, magyar értékjelzésű bélyeg. 355. o.

Székelyudvarhelyen 1944 decemberében a magyar postaigazgatás által kiadott levelezőlap, magyar nyelvű bélyegzővel: „Északerdély (Székelyudvarhely) Romania”. A bélyegen felülnyomott írás: Erdély Transilvania (50 fillér) România.

A magyar területet a szövetséges hatalmak a Romániával 1944 augusztus 23-án kötött egyezményben Romániához csatolták, holott e területet Magyarország nem háborús szerzeményként kapta. 358. o.

Jogilag magyar területről, Medgyesről, jogilag magyar postaszervezet által kezelt levelezőlap. A postabélyegzőt mégis román típusú dátumozásra alakították át. „Medgyes 7. jun 920 N. Küküllő VM” Késés (?): „Cenzurat Oradea-Mare”. 358 o.

Philatelicus Pannonicus
[Derecskei Attila]

Summary

Határ/idő/napló („Border/time/diary”) is an independent review published in Budapest. Above all its main focus is upon human-rights issues concerning Europe's largest minority: the 2.2 million strong Hungarian ethnic group in Rumania.

The foreword of the present issue discusses the actual meaning of the idea of „border”, „time” and „diary”. It is followed by a letter – a personal account of the prevailing situation in Romania – addressed to the United Nations Commission on Human Rights. „Vámmentett útijegyzet” (Undeclared Notes) is a car-travel report. In the next column three friends coming from the same intellectual stock, once in the same spiritual fellowship, now living in Sweden, Hungary and Romania – open their heart and mind to the reader. (Two of them have already left Transylvania.) The excerpt taken from Károly Engel's study is about the suppression of a Hungarian refugee periodical started off in Bukarest in the middle of the last century. The legal report of 1947 is an account of the aspects of the Paris Peace Treaty (1947) dealing with ethnic minorities. Next comes Péter Gosztonyi's interview with King Mihai of Rumania. „Pro memoria” is dedicated to the late graphic artist Gusztáv Cseh (1934-1985). „Dream without Airport” and four poems by Alpár Horvák enrich this issue from beyond the borders. The review of the film *Titania, Titania* – entitled „We sing a song of you, Titania” – is accompanied by the confessions of G. Vitanidis, a Rumanian film director. It is all about – as he means it – the „glorious” cinema art of the Ceausescu regime. Finally this issue offers a survey of some books published about Transylvania; the second bi-annual (1988) of recommended reading; and a list of illustrations: censored postcards.

Sumar

Határ/idő/napló („Graniță/timp/jurnal”) este o revistă independentă, publicată la Budapesta, care se ocupă în primul rând cu cea mai mare minoritate națională din Europa, cu soarta celor 2,2 milioane de maghiari care trăiesc în România.

Introducerea scurtă în care este vorba despre schimbările conceptelor („graniță”), („timp”) și („jurnal”), este urmată de o scrisoare personală, adresată Comisiei pentru Drepturile Omului la ONU, privind situația în România. Rubrica „Vámmentet útjegyzet” (însemnări dezrobite), conține impresiile unei călătorii. Rubrica următoare conține fragmente din ideile a celor trei intelectuali, care cândva au făcut parte din aceeași comunitate spirituală și dintre care doi, deja nu trăiesc în Transilvania. În studiul lui Károly Engel este vorba despre desființarea revistei emigranților maghiari din București în secolul trecut. Relatarea juridică din 1947 se ocupă cu tratatul de pace din Paris, privind minoritățile. Acest articol este urmat de discuția istoricului Péter Gosztonyi cu regele Mihai. Rubrica „Pro memoria” este acordată amintirii graficianului Gusztáv Cseh, decedat în 1985. Poeziile lui Alpár Horváth și scrierea „Vis fără aeroport” au sosit de peste hotare. Recenzia de film „Cântarea Titániei” completează mărturisirile regizorului G. Vitanidis, despre „onorabila” artă cinematografică a epocii Ceaușescu. În sfârșit o scurtă recenzie despre cărțile apărute în legătură cu Transilvania, bibliografia cărților apărute despre Transilvania în a doua parte a anului 1988, și notele ilustrațiilor.

*

Az újság ára – 80 Ft – adomány, az önköltség feletti összeget erdélyiek megsegítésére fordítjuk.

